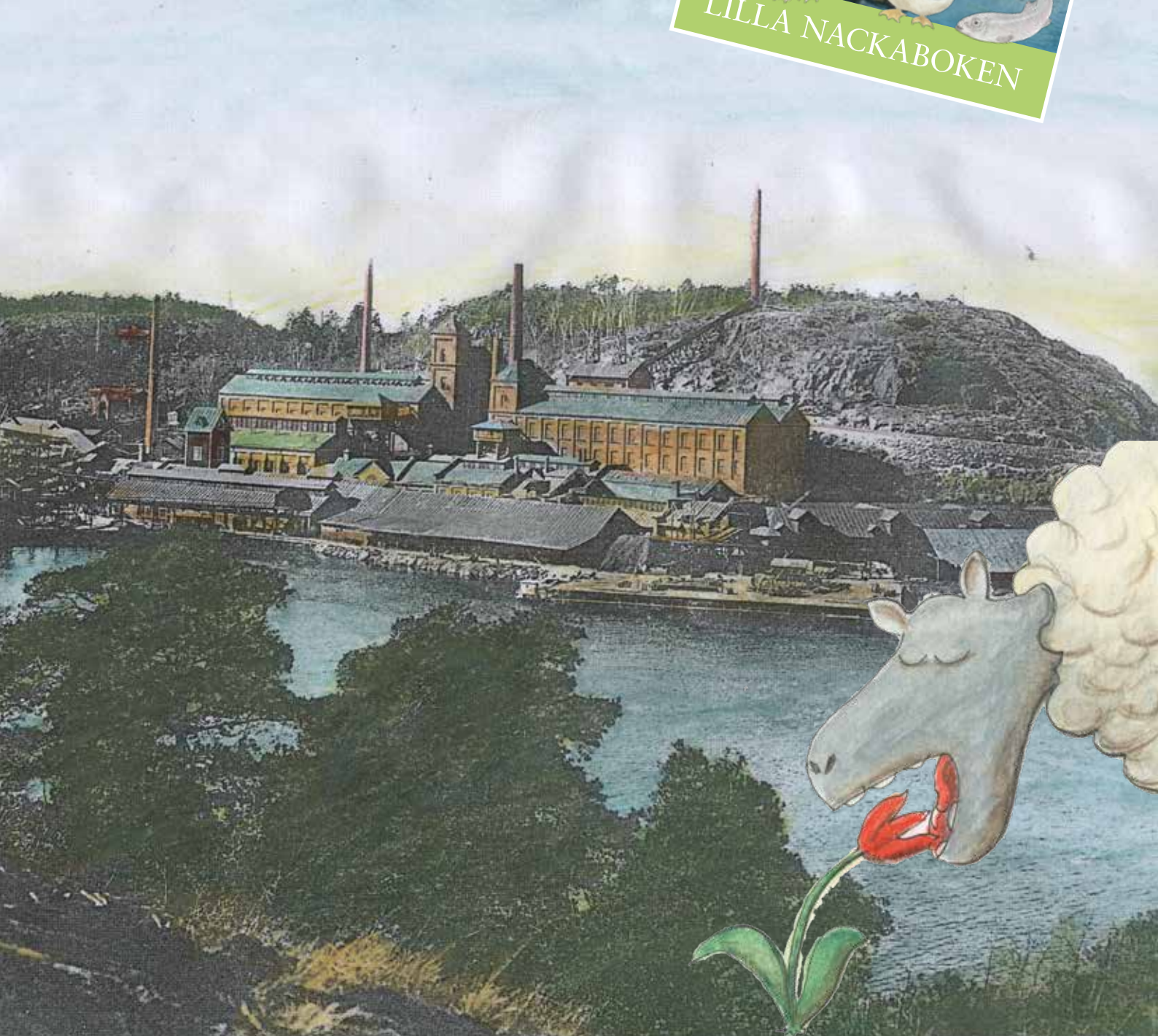
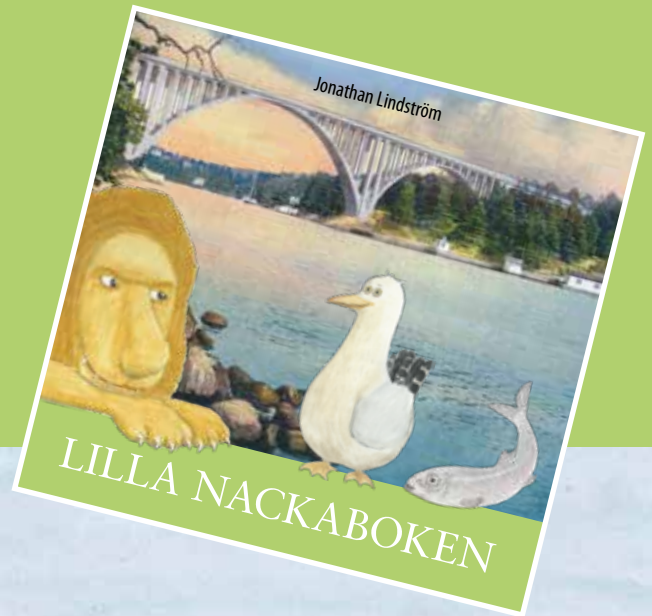

LILLA NACKABOKEN LÄRARHANDLEDNING

Innehållsförteckning

Kapitel 1 Forntiden - Landskap, asatro och språk

Inledning	4
Korsord	4
Uppgifter	5-6

Kapitel 2 Medeltiden - Namn och religion

Inledning	7-8
Korsord	9
Uppgifter	9-10

Kapitel 3 Vasatiden - Kvarnhjul och jordbruk

Inledning	11-12
Korsord	12
Uppgifter	13-16

Kapitel 4 Stormaktstiden - Krig och makt

Inledning	17
Korsord	18
Uppgifter	19-20

Kapitel 5 Frihetstiden och den Gustavianska tiden - Monarki och frihet

Inledning	20
Korsord	21
Uppgifter	22-24

Kapitel 6 1800-talet - Kultur och byggnader

Inledning	25
Korsord	26
Uppgifter	27-28

Kapitel 7 Industrialismen - Fabriker och industrier

Inledning	29
Korsord	30
Uppgifter	31-32

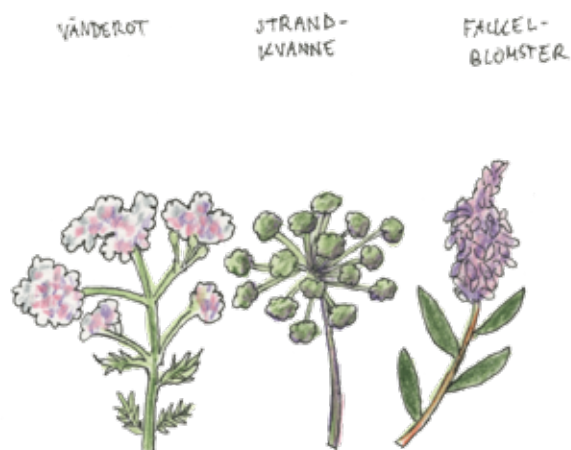
Kapitel 8 Demokrati - Rösträtt och strejker

Inledning	32
Korsord	33
Uppgifter	34

Kapitel 9 Nuförtiden - Nu och då

Inledning	35
Korsord	35
Uppgifter	36-37

Facit	38-40
-------	-------

Förord

Lärohandledning Lilla Nackaboken

Lärohandledningen är kopplad till Lilla Nackaboken (2014) av Jonathan Lindström och riktar sig till åldersgruppen 7-12 år. I boken skildras delar av Nackas historia från forntiden fram till nutid.

Handledningen är indelad i samma tidsepoker som boken, med totalt 9 kapitel. Varje del har en inledning som ger en introduktion till kapitlet. Därefter följer ett korsord som fungerar som ett slags läsförståelse för angivna sidor i boken. Efter korsordet kommer uppgifter till eleverna som kan vara både praktiska och teoretiska.

Facit till uppgifterna finns längst bak i lärohandledningen.

Om du behöver ytterligare stöd eller har frågor är du välkommen att kontakta Kulturhuset Dieselverkstaden, som tagit fram handledningen, på telefon 08-718 82 90.

Jenny Frisell

Kapitel 1 Forntiden - Landskap, asatro och språk

Inledning

Varför stiger Nacka och stora delar ur havet? Jo, det beror på två saker. Dels tryckte den stora inlandsisen ner Sverige med sin enorma tyngd, och när den försvann började landet att sakta resa sig igen. Dels råkar det vara så att det finns en ström av smält berg, magma, under jordskorpan som trycker Sverige uppåt.

När isen försvann för tiotusen år sen stod vattnet 150 meter högre än idag. År 6000 f.Kr. stod vattnet 50 meter högre än idag och 3000 f.Kr. stod vattnet 25 meter högre än idag. Vid denna tid fanns hyddbyar i Nacka där säljagande gropkeramiker bodde. När bronsåldern började 1700 f.Kr. stod vattnet 20 meter högre än idag. När bronsåldern slutade 500 f.Kr. stod vattnet 15 meter högre än idag. Vid vår tideräknings början för 2 000 år sedan stod vattnet tio meter högre än idag. Under vikingatiden för 1 000 år sedan stod vattnet fem meter högre än idag. Nuförtiden stiger landet ur havet med 3-4 millimeter om året. Det märks inte. Och nu är risken stor att havet kommer att stiga flera meter i framtiden.

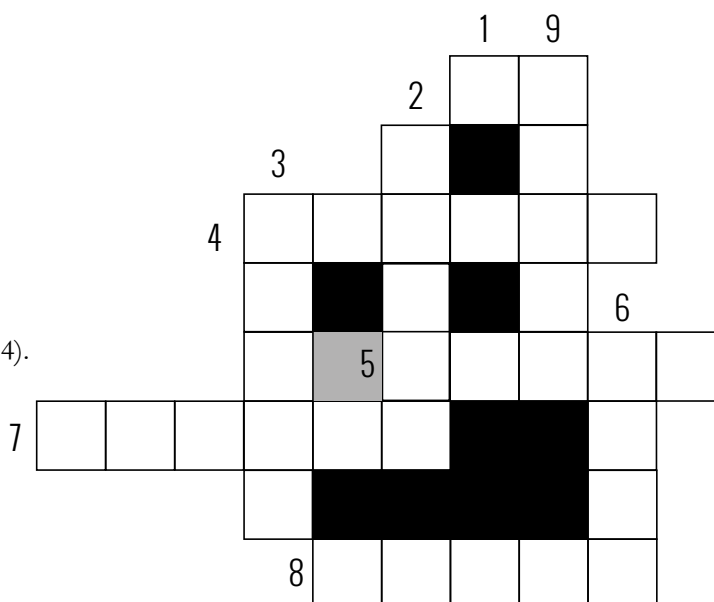
Vilket språk de första jägarna talade i Nacka vet vi inte, inte heller vilket språk gropkeramikerna talade. Men samtidigt med dem levde det bönder längre inåt land, som flyttat in söderifrån för sextusen år sedan. Man har listat ut att vi har ärvt ord som ärta, böna och gnet (lusägg) av dem, och kanske hade gropkeramikerna snappat upp några av deras ord. För 4 500 år sedan flyttade det in folk till Sverige från Finland som härstammade från ryttarfolk på stäppen i Ukraina. De talade indoeuropeiska språk, som senare har utvecklats till svenska. Man har listat ut att deras ord för en, två, tre kan ha låtit så här: oinos, due, treies. Ganska likt, va? Många språk är indoeuropeiska, som engelska, tyska, danska, ryska, italienska, grekiska, kurdiska, persiska, urdu och hindi. Ta reda på vad en, två, tre heter på de språken så kanske du kan se likheten.

Korsord 1

SIDORNA 10-19 i Lilla Nackaboken

1. Så stavas OCH på runsten (19).
2. Smält berg i jordens inre (10).
3. Gjorde gropkeramiker med gropar i (14).
4. Vit sten bra för stenåldersredskap (13).
5. Blandning av småsten, grus, sand som isen skrapat av (11).
6. Här bodde säljägare för femtusén år sedan (14).
7. Vikingatida gård söder om en fornborg (18).
8. En trevlig kommun.
9. Sälungar (13).

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 8-19.

1. Strandförskjutning - Hur såg det ut runt vår skola under forntiden?

Rekonstruera landskapet i skolans närhet och bedöm hur det kan ha utnyttjats under olika perioder. För den som vill sätta sig in i hur hembygden såg ut under en viss del av forntiden är det viktigt att ta reda på hur högt strandlinjen gick. Med hjälp av en karta med höjdkurvor är det enkelt att rekonstruera hur landskapet har sett ut under exempelvis stenåldern eller bronsåldern i den närmaste omgivningen. Arbetet ger en känsla för havets betydelse för landskapet. Under forntiden gick strandlinjen i Mälardalen ca 150 meter högre än idag. Undersök var strandlinjen låg under forntiden runt er skola med hjälp av en topografisk karta. Rita in den fornhistoriska strandlinjen på kartan.

Gör så här: På kartan eller kalkerpapperet ritas en viss höjdkurva in, exempelvis 25-metersnivån för stenålderns slut eller 15-metersnivån för bronsålderns slut. På så sätt blir det möjligt att avgöra var strandlinjen låg i förhållande till er skola.

Topografiska kartor hittar ni på Lantmäteriets hemsida där de tillhandahåller en särskild söktjänst: kso.etjanster.lantmateriet.se/#

2. Lek tidsdetektiv och arkeolog - besök en jättegröta och gräv i jordlager

a) Undersök en jättegröta

När den stora isen smälte hände det att stora stenar virvlade omkring i smältvattnet och skapade stora hål och gropar i berget. Dessa gropar kallas för jättegrötor. Gör en utflykt till Älta och undersök en eller flera jättegrötor. Mät djupet i grötorna och mät omkretsen.

Jättegrötorna ligger intill stigen upp till Telegrafberget, strax öster om bostadsområdet Hedvigslund. Koordinater Telegrafberget: 59°15,5'N 18°11'44"Ö

b) Gräv i jordlager och studera jordmänen

Ta med eleverna till en skogsbacke för att undersöka hur jorden ser ut högst upp i backen och längst ner. Hur fördelar sig jorden? Finns det olika skikt? Mörka, ljusa, växtrester etc.? Gör ett rullningsprov för att studera jordmänen. Rulla jord från olika skikt i handen och se om det går att rulla ihop

jorden. Om det är svårt är det mycket sand i jorden och om det går lätt är det mycket lera i jorden. Undersök växter och träd som finns på platsen. Fundera och diskutera kring hur väderstrecken har påverkat landskapet, varför ligger till exempel badklippor oftast i norrläge?

3. Bygg en stenåldersby

Sök information om hur en stenåldersby ser ut. Bygg en modell av en stenåldersby. Använd er exempelvis av följande material: en träskiva, hönsnät, dagstidningar, tapetklister, färg, grålera, tyg, kottar, olika papperstyper, grenar, torkat gräs, rönnbär, mossa, stenar, grus, sand, häftpistol, avbitartång, penslar, plasthink och visp till tapetklister.

Studera gärna bilderna på sidorna 14 och 16 i Lilla Nackaboken för inspiration! Ett annat tips är att besöka Birka.

4. Gör egna keramikkrukor

Keramik har tillverkats i ungefär 6 000 år i Mälardalen. Krukorna har haft olika utseende under olika tidsperioder och kan därför användas av arkeologer för att datera fynd vid en arkeologisk utgrävning. Dessa kan ofta vara fint dekorerade, utsmyckningen gjordes exempelvis med naglarna, pinnar eller snören. Under delar av bronsåldern gjorde man istället släta krukor och strök på en blandning av lera, sand och vatten på utsidan så att de fick en sträv yta, det kallas för att krukorna är rabbiga. Krukorna brändes ofta över öppen eld.

Studera bilder på olika krukor från forntiden och prova att tillverka egna exemplar. Ni kan också prova att ringla en kruka enligt instruktionen nedan.

Ringla en kruka av lera: För att göra större kärl användes ringlingstekniken. Gör fingertjocka rullar. Om de är för smala, blir kärlet för tunt och faller ihop. Börja med krukans botten. Snurra ihop en rulle så att den ser ut som en kanelbulle. Smeta ut skarvarna med fingret eller med en spatel på båda sidor. Bygg sedan upp krukans rullar. Efter varje rulle som sätts fast på krukans skall skarven smetas ut.

Om man väntar tills krukans färdigbyggd är det svårt att komma åt på insidan och då kan krukans spricka när den torkar. När krukans fått vila en stund kan den dekoreras. På skolgården brukar

det i allmänhet finnas mycket material. Barnen kan själva leta rätt på något att dekorera sin kruka med. Mönster kan tryckas in med t.ex. nageln, en pinne, en snörstump, gräs, stenar eller en kotte. För en rabbad yta blandas vatten, lera och sand, och stryks på kärlets utsida.

Lästips: Keramik från början av Linde Wallner, ICA Bokförlag, 1993.

5. Besök ett gravfält och gör ett fornlämningskort

Gör en utflykt till ett gravfält i Nacka, till exempelvis Hellasgården.

Studera gravfältet eller fornlämningen genom att göra ett fornlämningskort.

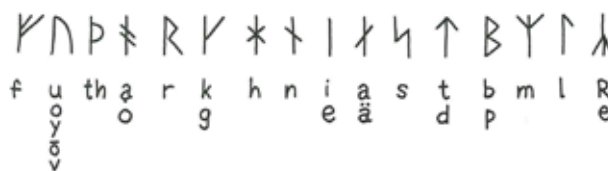
Gör så här: Använd ett grovt papper och vik det på mitten. Rita upp tre rutor och gör rader att skriva på under rutorna. Välj tre fornlämningsstyper som ni vill finna, t.ex. runsten, grav, fornborg, husgrund eller stensträng och skriv dem som rubrik ovanpå rutorna. Ta med fornlämningskortet när ni besöker varje fornlämning. Rita av fornlämningen och skriv på raderna under respektive ruta var fornlämningen finns och hur

den ser ut. De tomma rutorna uppmuntrar till att söka vidare och fylla på med fornlämningar.

6. Lär dig runor

Mälardalens runstenar kan med lite träning läsas av vem som helst idag och även om uttalet i detalj kräver språkhistoriska kunskaper är det ändå möjligt att få en uppfattning om hur runsvenskan lät i Mälardalen för 1 000 år sedan.

Det bästa sättet att lära sig runor är att skriva och läsa dem. Låt barnen brevväxla med varandra i klassrummet, men låt dem skriva alla meddelanden med runor, så sitter kunskapen snart.

Lästips: Guide till Runriket av Lars Andersson & Rune Edberg, Stockholms läns museum, 2012.

Vill du veta mer om runstenar, ring Runverket på Riksantikvarieämbetet på telefon 08-519 180 00.

Lästips om asatro: Asgård: sagor ur den nordiska mytologin av Sofi Hjort & Karl Johnsson, Rabén & Sjögren, 2015.

Nordiska gudar av Johan Egerkrans, B. Wahlströms bokförlag, 2016.

Kapitel 2 Medeltiden - Namn och religion

Inledning

Den heliga Birgitta under medeltiden

Kryddorna, saffran, kanel, peppar och socker som Conrad av Arxö sålde till heliga Birgitta och hennes syskon hade han tidigare köpt i tyska hamnstäder som t.ex. Lybeck. När han fraktade hem kryddorna har han antagligen låtit sitt skepp åka hela vägen över Östersjön, in i skärgården och gå i hamn här i Nacka vid Hargsö/Boo. Sedan fick han transportera det på vagnar in till Stockholm. Heliga Birgitta räknas som en av Sveriges främsta kändisar. Hon föddes i början av 1300-talet och var dotter till en rik storman Birger Persson, och till hans begravning behövdes kryddor. Den heliga Birgitta gifte sig med en lagman i Östergötland och födde åtta barn, men sedan dog hennes man och hon fick börja arbeta hos kungen på slottet i Stockholm. Hon fick uppenbarelser som hon tolkade var från Gud och brukade gå runt och tala om för folk hur Gud tyckte att de skulle bete sig. Det där gjorde att hon inte var så populär utan folk tyckte att hon var rätt tjatig.

En dag när hon gick i en gränd i Gamla stan fick en adelsman syn på henne från sitt fönster. När hon passerade under hans fönster hällde han ut en hel hink med slaskvatten och snusk över henne. Heliga Birgitta blev jättearg, men visade inte det utan sa bara att Gud skulle förlåta honom. Senare fick hon en syn där Gud sa att han skulle straffas. Och mycket riktigt, snart därpå fick adelsmannen näsblod och blödde ihjäl.

Heliga Birgitta hjälpte också prostituerade i Stockholm, bland annat en Margareta som hade kommit till staden och inte klarade att försörja sig på annat sätt. Birgitta tog med henne ut på landet igen och gifte bort henne.

Birgitta intresserade sig också för utrikespolitiken. Hon fick syn på Englands och Frankrikes kungar som krigade med varandra, om påven som hon tyckte misskötte sig. Birgitta åkte söderut i Europa och klagade på dem, vilket de tyckte var lagom kul, men hon hade nu ett så stort rykte att folk tog henne på allvar. Hon kallade till och med drottningen av Neapel i Italien för en apa som luktade sig själv i rumpan.

Heliga Birgitta flyttade till Rom och bodde där i många år, och bestämde att ett kloster skulle byggas i Vadstena som fortfarande står kvar. När hon dog år 1373 kokades hennes kropp och skelettet skickades hem till Sverige för begravning. Eftersom hon förklarades vara ett helgon, det vill säga påvens bestämda att hon var en extra fin människa som man kunde be om hjälp när man ville ha Guds hjälp, så förvarades hennes skalle i ett fint skrin. Tyvärr verkar en fransk balettmästare ha stulit skallen på 1600-talet, så när man ganska nyligen undersökte skallen visade det sig att det inte kunde vara den heliga Birgittas. Man hade stoppat in en annan skalle i skrinet.

Ortnamn

Ibland kan man avgöra på ett ungefär hur gammalt ett ortnamn är, och ibland kan man bli förvirrad. Ett roligt exempel är till exempel Vikingshill, som är namnet på ett stort område i norra Nacka. Man skulle kunna tro att ortnamnet är tusen år eftersom det innehåller ordet viking, men namnet är från sent 1800-tal. År 1865 byggdes här ett stort, fint tvåvåningshus som hyrdes ut till sommargäster. Huset kallades för Villa Viken, eftersom det låg vid en vik. Men så ändrades namnet till Vikenshill, därför att någon hade hört namnet Listonhill på en tjusig villa på Djurgården. Djurgårdsvillan byggdes åt den engelske ambassadören Robert Liston, och på engelska betyder Listonhill Listons kulle.

Så Vikenshill betyder alltså Vikens kulle, på en blandning av svenska och engelska. När sommargästerna åkte ångbåt ut till Vikenshill så hörde de matroserna eller ”hoppilandskallarna” ropa ut namnet Vikenshill, och då lät det som Vikingshill. På den här tiden tyckte många att det var kul med vikingar, så det var lätt att höra fel. Och till slut trodde så

många att det hette Vikingshill, så numera är detta ortnamn det riktiga. Inte bara villan utan hela området heter så.

Bland äldre ortnamn kan man ibland skilja på ganska gamla, gamla och jättegamla ortnamn beroende på hur deras efterled, det vill säga slutet av ordet ser ut.

-sätra som i Fisksätra brukar vara från medeltiden (ungefär 800 år sedan). Säter är en äng, och då förstår man att folk i närheten har flyttat dit och bosatt sig vid ängen. Alltså ett ganska gammalt namn.

-by som i Söderby kan vara från vikingatiden (ungefär 1 100 år sedan). By betyder att folk bor där. Alltså ett gammalt namn.

-inge eller -unge som i Orminge kan vara från äldre järnåldern (ungefär 2 000 år sedan). -inge betyder ungefär -unge och syftar på dem som bor där. Det är ungefär som om vi skulle kalla nackabor för nackingar eller nackungar. Alltså ett jättegammalt namn.

Vägnamn

Det finns massor av vägnamn i Nacka. Det är människor som sitter i Miljö- och stadsbyggnadsnämnden i Nacka kommun som väljer lämpliga namn på vägarna. Så här kan det låta när de har bestämt sig för att ändra ett namn: Miljö- och stadsbyggnadsnämnden beslutar att upphäva del av vägnamnet Skarpövägen samt beslutar att vägsträckan mellan Kummelbergets industriområde och Telegrafberget skall heta Telegrafvägen, samt att de två nya vägarna inom planområdet skall heta Semaforvägen och Edelcrantz väg.

Nästan alltid har man tänkt noga på vad vägen ska heta. Den kan vara namngiven efter någon som har bott där i närheten (Edelcrantz), eller något ortnamn (Skarpö) i närheten, eller saker som man har sysslat med i närheten (telegraf och semafor, där semafor är en optisk telegraf, det vill säga en apparat som visade

olika tecken som man kunde läsa av på långt håll, praktiskt före elektricitetens tid).

Ta gärna reda på vad vägarna heter i ditt område och fundera på varför de heter så.

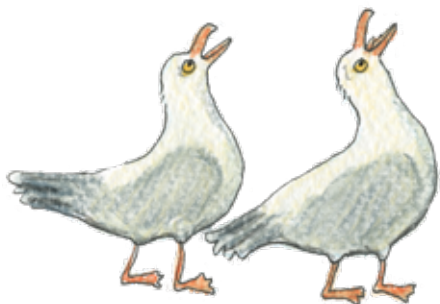
Personnamn

Djur kan man döpa till vad som helst. Jag som har skrivit det här kände en gång en katt som hette Nils-Ivar Strömning, som hade en kattkompis som hette Kent-Åke Melon. För människor finns det regler för vad man får heta, men också olika moden. Under vikingatiden hade man vad som kallas fornnordiska namn här i Nacka och Sverige. Det kunde vara Torbjörn eller Sigrid, men det fanns också smeknamn som Vitkåre eller Svartkåre, vilket betyder ljust krulligt hår eller mörkt krulligt hår. En runristare i Uppland kallades för Öpir, det betyder skrikhals.

När kyrkan kom och folk blev kristna tog man namn ur bibeln, som till exempel Petrus, Johannes och Maria, som i vardagstal blev Pär, Johan, Hans och Mia eller Maja. Dessa namn kan vara hebreiska och ibland grekiska.

Nuförtiden finns det namn från hela världen i Nacka. Du kan enkelt söka på nätet vad namnen betyder, och få veta vilka historiskt kända människor som har haft samma namn. Ibland kan man bli överraskad.

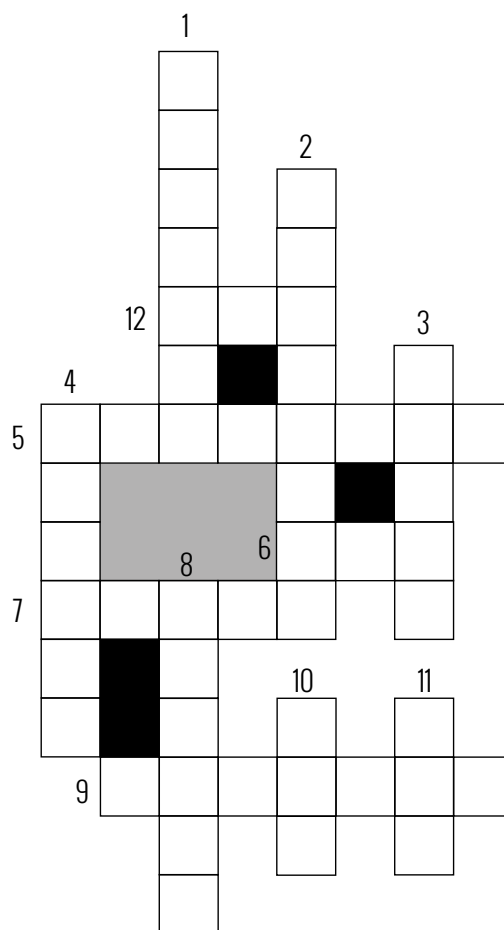

Korsord 2

SIDORNA 20-25 i Lilla Nackaboken

1. Köpte heliga Birgitta av Conrad (22).
2. Köpte saffran av Conrad (22).
3. Brändes i ugn (22).
4. Duvornas udde (21).
5. En vik med danskar (21).
6. Så många socknar hörde Nacka till under medeltiden (20).
7. Trevlig kommun!
8. Sålde saffran till heliga Birgitta (22).
9. Namn på plats där de som bodde på en ö med ormar fanns för längesedan (21).
10. Hittade piraterna i lasten (24).
11. Brände man tegel i (22).
12. Gör sjöman utan vind.

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 18-21.

1. Ortnamn i Nacka

I början av 1500-talet finns ortnamnet Nacka nämnt första gången. Nacka har sitt ursprung i ordet nacke och syftar på en höjd. Det kan exempelvis vara kopplat till Nackaberget som ligger vid Järlasjön. På sidan 21 i Lilla Nackaboken finns en karta där ursprunget till de olika ortnamnen i Nacka får sin förklaring. Exempelvis är Älta det gamla namnet på Ältasjön som betyder svan, det vill säga Svansjön.

Foto: Holger Ellgaard. CC BY-SA 3.0

2. Personnamn

Ta reda på ursprunget till den ort där er skola ligger? Finns det någon elev i klassen som kommer från en annan ort som har en annan betydelse? Gå vidare och undersök andra orter och platsers ursprungs betydelse, t.ex. Stockholm eller Östersjön.

3. Etymologi

Ta reda på vad ert personnamn har för ursprung genom att googla på namnet eller titta i en personnamnsbok. Vad betyder ditt namn och vad har det för ursprung? Vilka historiska personer har haft samma namn som dig? På Historiska museets webbsida finns också ett namnlexikon, gå in på historiska.se och klicka på NOMINA så får ni tillgång till lexikonet. *Lästips på personnamnsbok:* Förnamnsboken: de 10 000 vanligaste förnamnen av Allén & Wählin, Norstedt, 1995.

Fördjupa er i ämnet etymologi och ordens ursprung. Sök t.ex. på "Nacka etymologi" eller "Yxa etymologi". *Lästips:* Norstedts etymologiska ordbok: 20 000 uppslagsord av Ernby, Norstedts akademiska förlag, 2008. Etymologisk ordbok på nätet: runeberg.org/svetytm/

4. Asatro, kristendom och andra religioner

I slutet av vikingatiden blev nackaborna kristna. Innan dess trodde de på flera gudar, vilka var de? Diskutera vad som är skillnaden mellan att tro på en gud eller flera. Vad är likheterna och skillnaderna mellan de olika världsreligionerna idag när det gäller gudsåskådning? Ett utflyktstips är att besöka Guds hus i Fisksätra där flera religiösa samfund samverkar under samma tak och istället för att fokusera på olikheterna försöker de se likheterna och samarbeta med varandra (gudshus.se).

5. Folktro, väsen, skrönor och spökhistorier

Parallellt med asatro och kristendom trodde många nackabor även på annat som tomtar, vättar och älvor. Vilka fler väsen trodde man på?

Lyssna på Bergakungen av Hugo Alfvén och/eller stycket I Bergakungens sal av Edvard Grieg ur Peer Gynt.

Låt er inspireras av sagorna och musiken och skriv en saga om ett eller flera av dessa väsen, illustrera gärna med teckningar!

Diskutera i klassen om det finns personer som fortfarande tror på väsen och skrock idag? Kan man tänka sig lägenhetsvättar eller tunnelbanetomtar, och vad skulle dessa väsen ägna sig åt i så fall?

Lästips:

Troll, älvor, vättar och andra mystiska väsen av Tora Wall, Holmbergs, 2017.

Lyktgubben, skogsfrun och andra väsen av Jan Jäger & Tor Jäger, Berg, 2012.

Bland tomtar och troll av Ulf Stark, Inger Edel-feldt, Ylva Karlsson, Johanna Nilsson & Peter Madsen, Bokförlaget Semic, 1907- (årlig publikation)

6. Rita av en medeltidskyrka

Under medeltiden byggdes många kyrkor i Sverige. Undersök hur kyrkorna kunde se ut, vilka olika typer av kyrkor det fanns. Ett exempel är den romanska kyrkan från 1000–1100-talen som är lägre, mer robust och har mindre fönster än en gotisk kyrka, som byggdes under 1200-talet och var högre med större fönster.

Webbtips om gotländska medeltidskyrkor:

guteinfo.com/?id=1784

och

bygdeband.se/plats/302701/sverige/gotlands-lan/gotland/frojel-socken/frojel-kyrka/

Kapitel 3 Vasatiden - Kvarnhjul och jordbruk

Inledning

Gustav Vasa

Sedan 1300-talet var Sverige i union med Danmark och styrdes av danske kungen, även om de svenska adelsmännen ibland gjorde uppror. Efter att danske kungen hade låtit halshugga och hänga omkring hundra svenska adelsmän och andra i Stockholm år 1520, däribland Gustav Vasas pappa adelsmannen Erik, utbröt ytterligare ett uppror. Gustav Vasa såg till att hålla sig framme och lyckades leda upproret till seger och blev år 1523 Sveriges förste svenske kung sedan 1300-talet.

Som kung var Gustav Vasa en grym och hård diktator. Han var argsint, lurades och han misshandlade tjänare med en eldgaffel, och det blev inte bättre av att han importerade tyskt godis som gav honom karies och tandvärk. Han höll noggrann koll på att bönderna betalade skatt med hjälp av tvåhundra fogdar ute i landet, som varje år måste åka in till honom och redovisa sina räkenskaper. Gustav Vasa hade ont om pengar, bland annat därför att han var skyldig tyska städer pengar för att de hade lånat ut legoknekter, hyrda krigare, som hjälpte honom att jaga bort danskarna.

Han lät därför reformera kyrkan, den katolska som blev protestantisk. Det innebar att påven i Rom inte längre var chef över den svenska kyrkan utan det blev istället kungen själv. På så sätt kunde han lägga beslag på mycket av kyrkans rikedomar och betala en del av sina skulder. Men samtidigt fick kungen ansvaret också för hospital och andra inrättningar för fattiga och sjuka människor. Det var därför Gustav Vasa fattade beslut om Danvikens hospital.

Bondgården förr i tiden

Gamla tiders fisksätrabönder skötte sin gård ekologiskt utan att tänka på det. För det första hade de inte vattentoa eller sophämtning utan använde så mycket som möjligt av sitt avskräde som de kunde.

För det andra använde de marken på ett finurligt sätt. På bilden sidan 28 i Lilla Nackaboken kan du se att de hade två inhägnade åkrar, en på var sida om själva gården. Vi kan kalla dem åker 1 och åker 2. På gården fanns en ladugård och där inne fanns en trästång i väggen som människorna lutade sig emot och använde som toalett. Som toalettpapper kunde de använda lite hö eller en pinne. I ladugården om

vintrarna stod även gårdens djur som kossor och får och åt hö från gårdens ängar. Djuren bajsade så att det blev ett lager av gödsel som de stod på. På våren släpptes de åter ut och fick gå och beta på åker 1, där det växte gräs under hela sommaren. Man sa att åker 1 låg i träda och fick vila sig.

Istället odlade man på åker 2. Bönderna harvade och plöjde och sådde korn, råg och vete.

De skottade också upp både människobajs och djurbajs (gödsel) i ladugården och körde ut och spred det på den nyplöjda åkern, så att jorden fick näring.

I juli var det slätter. Med skära och lie högg man ned högt gräs, som växte på ängarna, för att hänga upp på tork i hässjor, torkställningar.

När gräset var torrt blev det hö, som kördes in och lades på ladugårdsloftet, alltså på ladugårdens vind. Höet användes sedan för att mata djuren under vintern. Ängarna där man tagit hö kunde sedan användas som betesmark för djuren under hösten.

I augusti skördades åker 2. Säden torkades, tröskades och så kunde man göra öl eller gröt av kornen eller mala dem till mjöl och baka bröd.

På hösten slaktades en del av djuren, så att man fick kött att äta under vintern. Nästa vår började man om, men då fick åker 2 ligga i träda och man odlade och gödslade åker 1 istället. Så där höll man på år efter år och växlade.

Var det ont om hö kunde man ge djuren lökvistar och de kunde också få gå och beta i skogen. Man kunde också hålla en gris som man matade med sopor och matavfall. Och höns kunde gå och plocka utomhus på sommarhalvåret och sitta i ett höns hus om vintern och få korn att äta. Fisksätraborna kunde också dryga ut kosten genom att fiska året runt.

Vattenkraft och annan kraft nuförtiden

Det finns drygt 2 000 vattenkraftverk i Sverige idag som producerar mer el (ungefär 30 % mer) än vad hela den svenska industrin gör av med på ett helt år. 80 % av vattenkraftselen kommer från Norrland, där man har dämt upp stora älvar. Ett modernt vattenkraftverk fungerar ungefär som Gustav Vasas vattenkraftverk i Nacka gjorde. Man dämmer upp vatten så att det får stor fallhöjd, och låter det därefter forsa genom turbiner (istället för kvarnhjul), som snurrar och driver generatorer som omvandlar rörelseenergin till el. Man har byggt stora dammar tvärs över äldalar där vattnet från snösmältning och regn fångas upp och kan släppas ut jämnare under året så att man får elektricitet hela tiden. När dammarna byggdes var människor som bodde i vägen tvungna att flytta innan deras hus dränktes.

Man har under senare år byggt många vindkraftverk, som ger sammanlagt drygt en fjärdedel så mycket el som vattenkraftverken. Vinden varierar ju väldigt mycket och till skillnad från vattnet i dammar så kan inte vinden lagras.

Solenergi kan förvandlas till el med solceller, men fortfarande används de inte så mycket. Man hoppas att de inom några år ska ge lika mycket energi som vindkraften.

Fortfarande är det så att kärnkraften producerar mer el än vattenkraften. Så länge det inte blir någon kärnkraftsolycka är det en ganska ren energi, men släpps radioaktivitet ut är det inte bra.

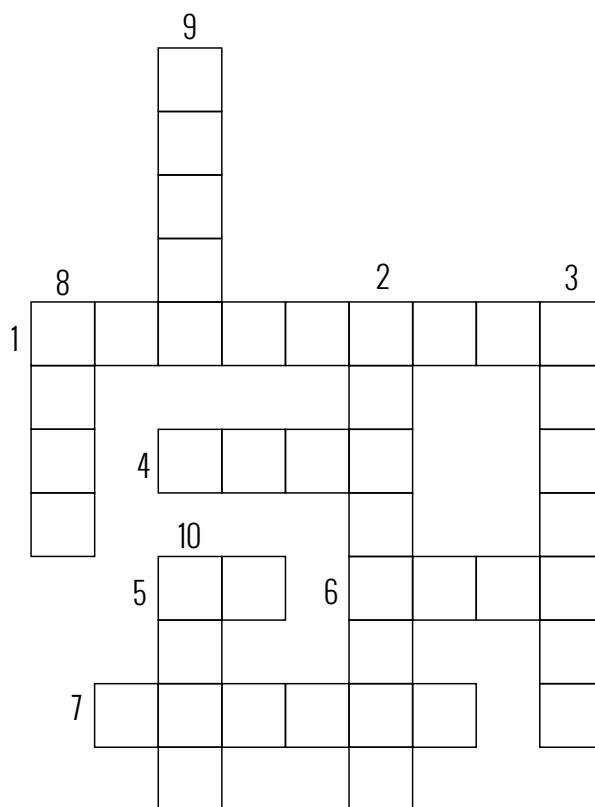
Det finns också några få kol-, olje- och naturgasdrivna elkraftverk vilka inte är så bra eftersom de smutsar ner och gör av med bränsle som inte kan förnyas. Förbränningen av dem ger också upphov till koldioxid som släpps ut i atmosfären och skyndar på klimatuppvärmningen. Oljan, kolet och gasen kommer ju ta slut en dag. Sol, vind och vatten går det ju inte att göra slut på, det kommer nytt hela tiden.

Korsord 3

SIDORNA 26-31 i Lilla Nackaboken

1. En trevlig kommuns symbol (27).
2. Danvikens sjukhus kallades förr ... (30).
3. En orsak till att hospitalet flyttades till Danviken var att det ... (30).
4. Två sådana fick fisksätratorparen betala till adelsmannen (29).
5. Från den får man både mjölk och bajs (29).
6. Så mådde de som fick åka träkarusell på Danvikens hospital (31).
7. Vasa du att kungen hette i förnamn (26)?
8. Efternamnet på adelsmannen som ägde Fisksätra (28).
9. En trevlig kommun.
10. Tillverkades av salpeter, hasselkol och svavel (27).

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 26-27, 32-33, 42-43.

1. Energi- så funkar det!

a) Nackas kommunsymbol – ett kvarnhjul

Nacka kultur nämnd gav 1947 frisörmästaren Eric Ericsson i uppdrag att utlysa en tävling för att skapa ett kommunvapen för Nacka kommun. Eric Ericsson var aktiv i Nacka hembygdsförening och grundare till Nacka lokalhistoriska arkiv samt Nacka hembygdsmuseum. Eric skapade själv en vapensköld där ett kvarnhjul och ett kugghjul kombinerades och vann tävlingen. År 1974 ombildas Nacka kommun och i samband med denna kom förutom Nacka stad även Boo kommun och Saltsjöbadens köping ingå i kommunen. Då gör man om kommunvapnet något och behåller endast kvarnhjulet. Att det blev just ett kvarnhjul berodde på att det förr fanns flera vattenkvarnar vid Nackas strömmar, exempelvis Saltsjöqvarn och Kooperationen Tre Kronor. Ge eleverna i uppgift att rita av kommunens vapensköld. Symbolen finns bland annat på nacka.se.

b) En utflykt till Nacka ström och Nacka bruk

Troligen så användes kvarnhjul i Nacka ström redan i slutet av 1600-talet av Barnängens fabrik och år 1757 drevs två mjölkvarnar av Nacka ström. I slutet av 1800-talet fanns här en mjölkvarn som kallades för Carlborgs kvarn eller Övre mjölkvarn. Mjölkvarnen försåg stockholmshagarna med mjöl långt in på 1900-talet. År 1928 upphörde kvarndriften. Nedre kvarn, som uppfördes 1872, är den enda bevarade kvarnbyggnaden, idag omvandlad till en snickeriverkstad. Besök platsen för att se resterna av kvarnen.

På sidan 10 i kompendiet med en kulturhistorisk vandring vid Nacka ström finns en karta. Kompendiet finns tillgängligt på Nacka kommuns hemsida: <https://www.nacka.se/49ef0c/globalassets/uppleva-gora/dokument/kultur/kulturhistoria/historiska-vandringar/historisk-vandring-utefter-nacka-strom.pdf>

2. Undersök hur olika energiformer fungerar

Här ska vi titta närmare på tre sätt att utvinna energi, vattenkraft, vindkraft och solkraft. Det här är tre exempel på sätt att producera energi eller som vi ofta

säger, utvinna energi. Energi kan vi utvinna i många former och de olika formerna kan alla användas till olika saker som vi människor har nytta av. Några exempel på former av energi är rörelseenergi, värme och elektricitet.

Foto: C. E. Löfman

- Vattenkraft och vindkraft har använts av människor i många hundra år. Ett exempel är kvarnhjulen som användes i Nacka ström. Fundera på vilken form av energi som vi kan utvinna med hjälp av ett vattenhjul?
- Kan du komma på hur vi har använt vindkraft på nästan samma sätt långt tillbaka i historien?
- Jämför med hur ett vattenkraftverk eller vindkraftverk som vi använder idag fungerar. Vilken form av energi utvinns i dessa kraftverk?
- Det finns en väldigt bra sak med moderna kraftverk om vi jämför med exempelvis ett kvarnhjul. Kan du komma på vad? Ett tips är att tänka på vilken form av energi som utvinns.
- En energiform som vi alla tycker är mycket viktig är värme. Tänk på hur det skulle vara om det bara fanns kallt vatten att duscha i! Vet du vad som gör att det finns varmt vatten i kranen hemma hos dig?
- Det vanligaste sättet att få varmt vatten är faktiskt att elda i ett värmeverk och på det viset göra vattnet varmt. Kan du komma på vad vi brukar elda med i värmeverk? Det finns många olika saker.
- Ett sätt att få varmvatten är med hjälp av solen. Det fungerar precis som när solen värmer vatten i sjöar och hav på sommaren så det blir skönt att bada utomhus. Det finns faktiskt hus som får sitt eget varmvatten genom att värma det på taket. Det ser ut ungefär som att det sitter solceller på taket. Du har säkert hört ordet solceller och idag finns det solceller på många hus, på båtar och i stora kraftverk som kallas solcellsparker. Fundera på vilken form av energi som utvinns ur en solcell?

- h. Vad finns det för saker som är bra med solceller?
- i. Vad finns det för saker som är dåligt med solceller?
- j. Specialfråga att fundera vidare på: Värme är en energiform som uppstår på många ställen inte bara när vi vill utvinna energi. Skriv ner alla sätt du kan komma på som gör att det blir varmt? Fundera på om vi skulle kunna använda den här värmen på något sätt och till vad?

3. Vattenexperiment

Alla vattenkraftsbyggare vet att ju mer fallhöjd vattnet har, desto mer energi får man ut av det. Man utnyttjar att gravitationen, tyngdkraften, pressar vattnet neråt, så ju högre vattenpelare du har desto starkare blir trycket.

Gör så här:

- Ta en hög, tom och ursköld mjölk- eller filförpackning. Stick ett hål med en spetsig penna i sidan på förpackningen, ungefär 1 cm upp från botten.
- Gör ytterligare ett hål nästan halvvägs upp på kartongens sida. Det ska ha samma storlek som det första hålet.
- Håll för hålen med fingertopparna och fyll hela förpackningen ända upp med vatten.
- Ställ ner förpackningen intill vasken med hålen riktade mot vasken.
- Dra undan fingrarna från hålen samtidigt.
- Vilken av vattenstrålarna sprutar mer rakt ut med högre tryck?

Förmodligen ger det nedre hålet starkast stråle, eftersom vattenmassan som pressar på är större där än halvvägs upp vid det andra hålet.

Stensjöfallet i Indalsälven är den kraftstation som har den högsta fallhöjden, 318 meter!

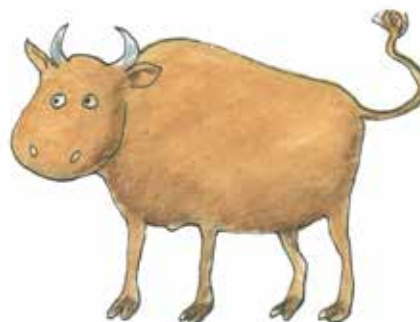
Men det innebär inte att den ger den största effekten, eftersom det också spelar roll hur mycket vatten som faller. Största effekten ger Harsprånget i Luleälven.

4. Jordbrukets ekologi

Läs på om växelbruk som var det vanligaste odlingsättet förr i tiden. Då lät man jorden vila för att den skulle få bli så näringsrik som möjligt.

Ta med klassen till Nyckelviken för att se ett jordbruk. Där brukar de sprida ut gödsel, plöja, harva, välta och så in vallarna i slutet av augusti, så kallad höstsådd.

Här följer en beskrivning av rutinerna vid stallgödselhantering på Stora Nyckelvikens naturreservat: All gödsel från gårdens sex djurslag lagras på gödselplatta ca sex mån. Under våren körs gödseln ut och läggs på stuka (gödselstack) till den del av åkermarken som skall brukas/plöjas just det året. Plöjning och insådd sker i augusti. Betes/slättervallarna som är på sammanlagt 10 hektar plöjs och brukas vart annat år, 5 hektar/år.

Läs mer om Nyckelviken på nätet:

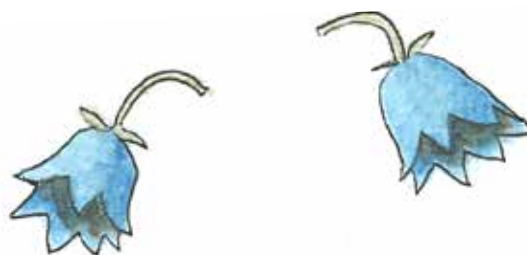
<https://www.nacka.se/uppleva--gora/friluftsliv-motion/friluftsgardar/nyckelviken/>

4. Kulturväxter

Kulturväxter är växter som odlats och förädlats av människor. Kulturväxter har odlats främst för att ge nytta i form av föda och råmaterial till saker som kläder. Andra ändamål är för prydnad och läkemedel/droger. Exempel på växter för föda som odlas för skördning (gröda) är vete, majs, ris och potatis.

Grevinnan Beata Elisabet von Königsmarck och greven Pontus Fredrik De la Gardie bodde på Velamsunds gård under mitten av 1600-talet. De odlade vindruvor i en sluttning, som än idag kallas för Vinberget. Druvorna var blå, små och söta och odlades i terrasser.

Välj ut några växter som är ätbara och odla dem i kruka i klassrummet!

6. Hospital och medicin

a) Vad har Gustav Vasa skrivit?

Gustav Vasa befallde år 1551 att hospitalet, sjukhuset för fattiga och sjuka, skulle flyttas från Riddarholmen inne i Stockholm till Danviken. Folk i staden hade klagat på att stanken var för stor från avträde och sopor. Danvikens hospital blev det enda sjukhus där man tog hand om de allra fattigaste.

Här är brevet som Gustav Vasa skrev, det kallades för ett facsimile. Brevet är svårt att läsa men här kommer en översättning av en del av brevet:

”Vår gunst tilförende etc. Effter thet, Axell Nielsson och Erick Håkonsson, atth en mechtig ondh stanck kommer udi hele stadhen ther i Stockholm aff thet spettall, ther ligger opå Gråmunckeholm tesliges thet vatn, som löper the rum kringh och the siuke waske sigh och theres befleckede kläder udi dragz utåff strömen umkringh, slottidt och hele stadhen.”

Vad tror du att följande ord i texten betyder:

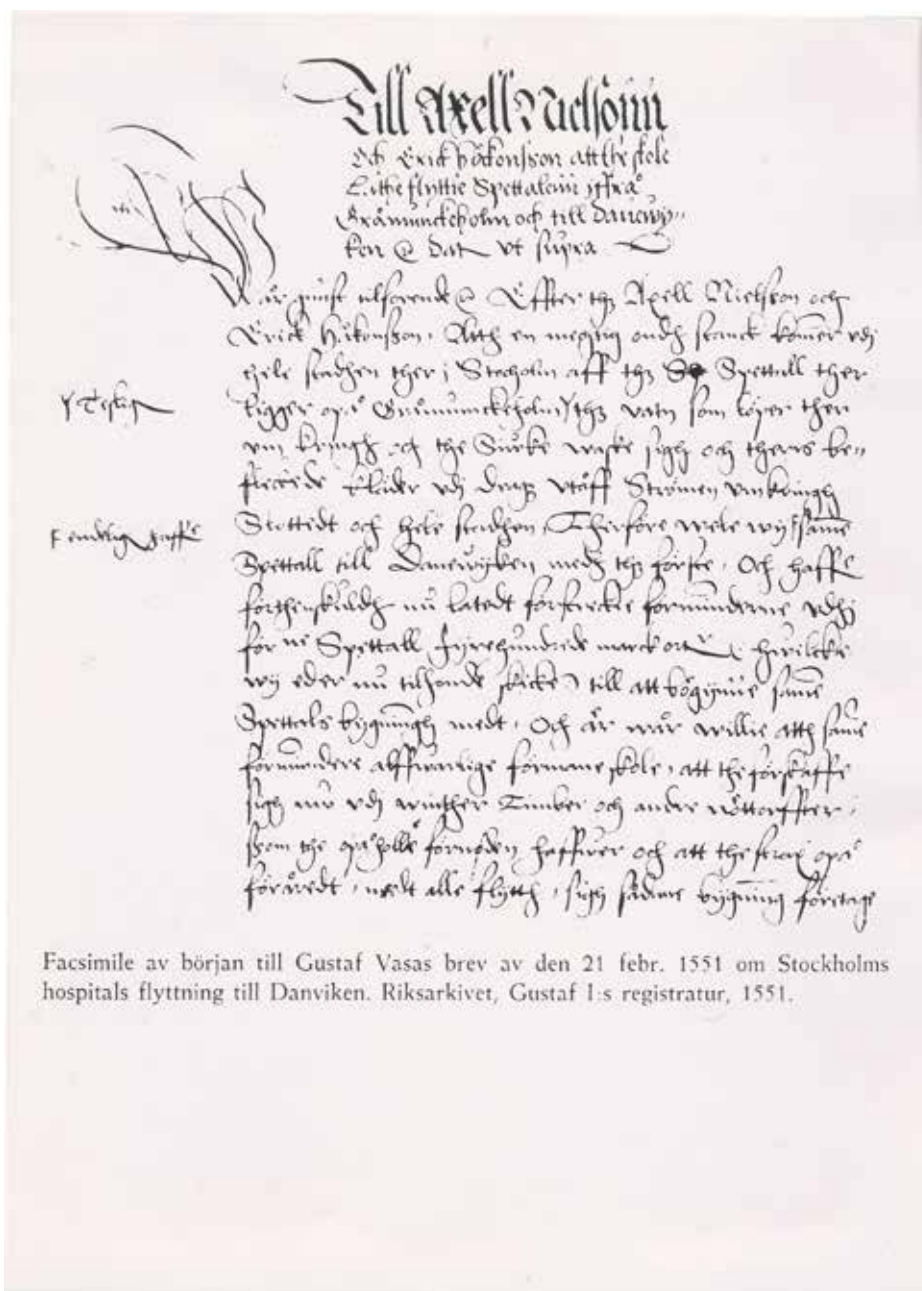
Mechtig

Stanck

Spettall

Slottidt

Stadhen

b) Sjukhus då och nu

År 1820 fanns det 41 rum på Danvikens hospital avsedda för 86 patienter. De väcktes varje morgon klockan sex av en vaktmästare och klockan nio fick alla besök av hospitalets läkare. De som kunde arbeta fick syssla med t.ex. ullredning eller hushållsarbete. Hur tror du att det här skiljer sig från att vara på sjukhus idag? Hur kan en dag för en patient på ett sjukhus vara idag?

Foto: Karl Gabor

c) Folklig medicin

Förr i tiden fanns det inte mediciner som det gör idag. Det fanns så kallade kloka gummor som genom generationer använt sig av exempelvis olika växter för att bota sjukdomar. En del av dessa läkemedelsväxter används fortfarande, men då i en kemiskt renodlad form.

Beskriv hur följande medicinalväxter använts och rita sedan av växterna:

- Fingerborgsblomma
- Mjöldryga
- Dagglåpa
- Lavendel
- Johannesört

Webbtips om hur folklig medicin användes förr:

nordiskamuseet.se/artiklar/socker-som-medicin

Lästips: Huskurer: från natur och skaffereri av Karin Berndt & Nici Hofer, Norstedts, 2016.

7. Glasblåsning

1736 grundades ett glasbruk i Lilla Björknäs. Man tillverkade framförallt fönsterglas och buteljglas. I en monter på Nacka hembygdsmuseum kan ni se en glasbutelj från Björknäs.

Gör egna glasmålningar i papper: I många finare kyrkor fanns det glasmålningar. De gjordes av mindre och större glasbitar i olika färger som sattes in i en

blyram och bildade olika mönster eller bildmotiv från bibeln. Låt eleverna göra egna glasmålningar i papper. Använd ett tjockare svart papper och silkespapper i olika färger. Ni behöver även blyertspennor, saxar, limstift och tejp. Börja med att med blyerts rita olika fält på det svarta pappret. Se till att eleverna lämnar en ram mellan fälten på ungefär $\frac{1}{2}$ cm. Låt eleverna därefter klippa ut fälten så att pappret liknar ett "galler". Eleverna ska sedan klistra på silkespapper i olika färger på baksidan av "gallret".

Tips: Gör en utflykt till glashyttan på Skansen. stockholms-glasbruk.se

8. Textiltryck

Jonas Alströmer (som är känd för att ha tagit potatisen till Sverige) var i England och fick där kontakt med holländaren Jan de Broen, som bland annat startade ett kattuntryckeri (kattun är detsamma som bomull). I tryckeriet tryckte man fina mönster på tygerna med hjälp av trästämplar doppade i färg. Prova att själva trycka färg på tyg med hjälp av potatistryck.

Gör så här:

- Ni behöver textulfärg, potatis, en kniv att skära mönster i potatisen med och tyg (till exempel ett örngott).
- Skär ut valfritt mönster i potatisen.
- Om ni trycker på ett dubbelt tyg så lägg gärna ett tidningspapper mellan så att inte färgen går igenom.
- Täck potatistytan med färg och tryck den försiktigt mot tyget.
- Låt färgen torka och fixera sen färgen med ett strykjärn.

Kapitel 4 Stormaktstiden - Krig och makt

Inledning

Trots krigen blev Sverige konstigt nog ett bättre land i efterhand

Det konstigaste med stormaktstiden är att trots att kung Gustav II Adolf på 1600-talet krigade hela tiden så att massor med människor dog, svalt och led, och Sverige förlorade allt erövrat land så småningom, så bidrog det att Sverige kanske blev ett bättre land att leva i idag än det annars skulle varit. Orsaken är att kungen behövde massor av pengar och pojkar som skulle bli soldater.

Därför fick hans kansler Axel Oxenstierna, ett slags statsminister, ordna upp allting i Sverige så att man lättare fick tag på pengar och soldater. Under Axels tid började man noggrannare hålla reda på hur många människor och särskilt pojkar det fanns runt om i bondgårdarna, så att man visste vilka och hur många man kunde tvinga ut och kriga. Det har vi nytta av idag också, så att vi vet hur många skolor och sjukhus vi behöver, och att ingen försvinner utan att någon märker det. Man höll också reda på hur mycket jord och boskap det fanns på varenda gård, ja, man gjorde kartor över varenda gård för att veta exakt hur mycket skatt man kunde ta av bonden. Detta har vi nytta av idag så att vi kan hålla reda på hur mycket folk ska betala i skatt, som kan användas till skolor, sjukvård och vägar.

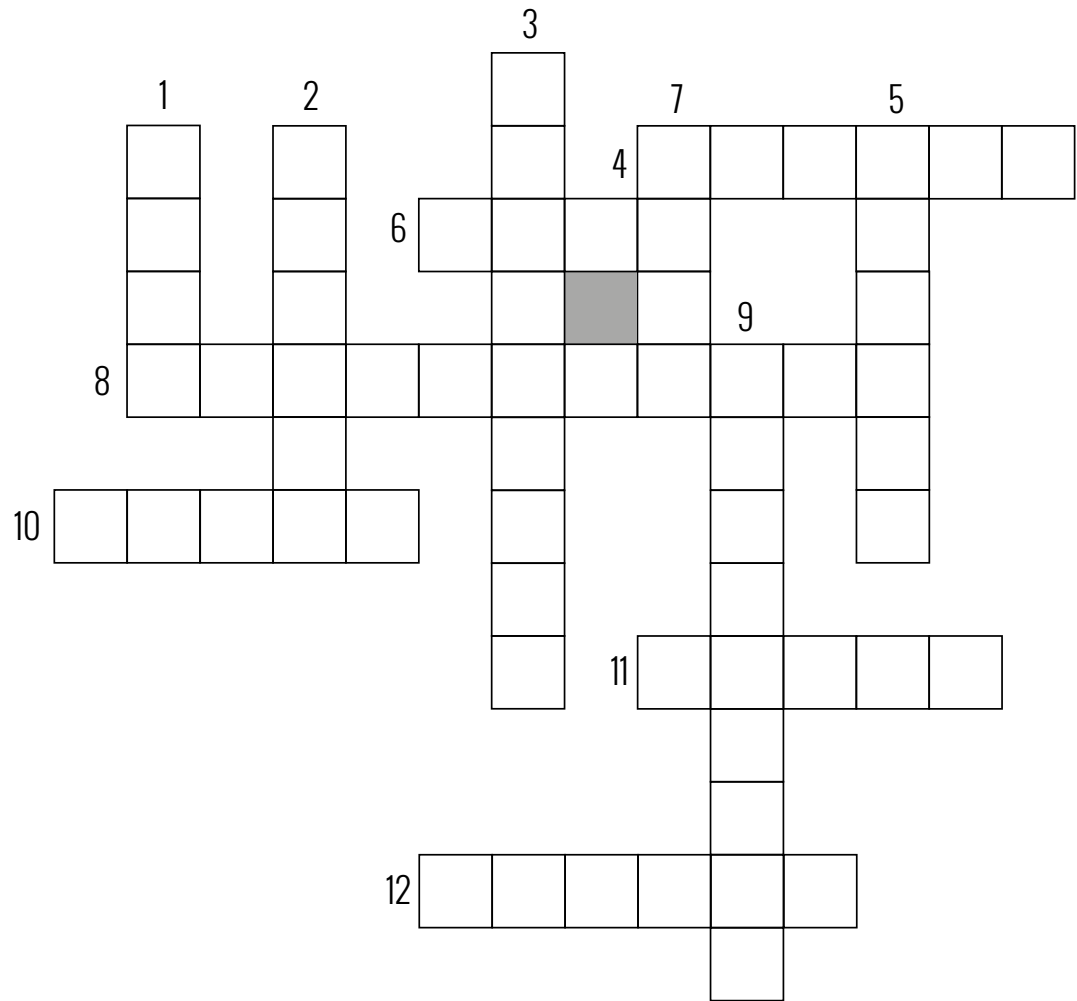
Man inrättade bättre domstolar så att det gick att döma folk som inte skötte sig, och grundade postverket för att det skulle gå snabbare att skicka brev. Allt det där är också användbart idag. Axel fixade både smått och stort. Han brukade också skälla på sina anställda när de kom försent till jobbet. Han var ganska trött på korkade adelsmän som brukade ha första tjing på alla jobb för kungen och staten, så han anställde begåvade icke-adliga unga män för att sköta en del viktiga arbeten.

Redan på 1600-talet blev alltså domstolarna effektivare. Människorna bråkade och slogs inte lika mycket med varandra som de hade gjort tidigare. Förr när de blev osams eller kände sig kränkta ville de hämnas själva. Nu gick de till domstolen istället. Människorna blev bättre och bättre på att reda ut saker genom att prata.

Karl XII dog året före slaget i Lännerstasundet

Karl XII dog år 1718 och året efter härjade ryssarna längs den svenska kusten för att tvinga svenskarna att sluta fred och gå med på att ryssarna fick behålla hela Estland och Baltikum, som de redan hade tagit från Stormaktssverige. Så blev det när freden kom 1721. Sveriges stormaktstid var över. Men hade inte ryssarna stoppats vid slaget i Lännerstasundet i Nacka år 1719 hade det kunnat sluta ännu värre. Eftersom Karl XII:s pappa dog tidigt blev Karl kung redan vid 15 års ålder. Han var tvungen att sitta i långa möten med gamla adelsmän och tyckte att det var plågsamt. Han hade ofta ont i magen och hittade på bus. Till exempel brukade han äta körsbär och spotta prick med kärnorna på en av adelsmännen som inte vågade säga till eftersom kungen var enväldig, det vill säga bestämde allting. En gång när han hade en kusin på besök tränade de att hugga med sabel (ett slags svärd) genom att halshugga en massa hundar och får. Huvudena slängde de ut genom fönstret. Stockholmarna som gick förbi nere på gatan tyckte att det var hemsamt. En annan gång red han och hans vänner runt i bara nattskjortan mitt i natten i stan och skrek och krossade fönster. Ryske tsaren, polske respektive danske kungen tänkte att den svenske pojkungen skulle vara lätt att besegra, så de förklarade krig mot honom. Karl fick ge sig ut i krig och blev borta från Sverige större delen av sitt vuxna liv. Han hamnade ända borta i Osmanska riket (turkarnas rike) men dog hösten 1718 i Norge där han fick en kula i huvudet. Och året efter stod alltså slaget i Lännerstasundet.

Korsord 4

SIDORNA 32-37 i Lilla Nackaboken

1. Velamsundsdrängen som inte hade skor (32).
2. Hackade Hindrik Semp med (35).
3. Här vid sundet stod det stora slaget 1719 (36).
4. Vilken årstid var det stora slaget i Lännerstasundet (36)?
5. Gammaldags gevär (36).
6. Bråkig kvinna på torpet Storhagen (34).
7. Prästen ville att Anna och änkan skulle bli ... (34).
8. Här bodde Claes Grill (33).
9. Odlades på Velamsund och var små och blå (32).
10. Gjorde illa höger öga. Bodde på Svindersvik (33).
11. Hans yrke på Velamsund (32).
12. Soldat som red på häst till striden (35).

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 24, 32, 34, 36-38.

1. Rollspel – fattiga och rika

Gör ett rollspel där eleverna får prova att spela både fattig och rik. Diskutera efteråt vad som var skillnaden på att vara fattig och att vara rik. Vem har hög respektive låg status?

Tänk dig att du levde under stormaktstiden. Hur kändes de olika rollerna? Vem bestämde? Är det skillnad på att vara fattig eller rik?

Förslag på hur ni kan göra:

Dela upp eleverna två och två, där den ena spelar fattig och den andra rik. Det gör att den rika personen har hög status och den fattiga låg status. Hitta på ett problem som de ska lösa tillsammans, exempelvis att de ska dela på tio äpplen. Vem bestämmer? Växla karaktär så att båda får vara fattig och rik.

2. Utflykt till Svindersvik

På sidan 33 i Lilla Nackaboken kan ni läsa om herrgården Svindersvik, ett av de äldsta bevarade sommarnöjena. Ta med klassen på en utflykt till Svindersvik och måla av den vackra herrgården.

Lästips inför ert besök:

svindersviksbrygghus.se
nordiskamuseet.se/slott-gardar/svindersvik
eller i Nackaboken 2001, s. 47-62 (kontakta gärna Nacka lokalhistoriska arkiv om ni inte har tillgång till boken). För mer information om hur ni hittar dit och om ni vill boka en visning (via Nordiska museet) så finns informationen på deras webbsida: svindersviksbrygghus.se/VisningavSvindersviksGard.htm

3. Hitta torpet

I Nacka finns många gamla torp bevarade. Besök ett av dessa. På nacka.se finns mer information, ett förslag är att besöka Källtorp-Orrmossen.
<https://www.nacka.se/boende-miljo/natur-och-parker/natur--och-friluftsomraden/erstavik/kalltorp-orrmossen2/>

4. Slaget vid Stäket och Historiearvsmuseet Hamn

a) Läs först avsnittet om Slaget vid Stäket i Lilla Nackaboken på uppslaget 36-37.

b) Besök Historiearvsmuseet Hamn i Fisksätra för att se deras utställning om Slaget vid Stäket. Mer information och information om gruppvisningar, besök deras hemsida: hamnmuseum.se

c) En dag som soldat. Tänk dig att du är med som soldat vid Slaget vid Stäket. Välj om du vill vara en person i trossen, en hjälpreda, en svensk soldat, en rysk soldat eller en sjukvårdare. Skriv en dagbokssida om en dag i kriget. Vad händer under dagen? Vad vaknar du av? Vad har du för sysslor som du ska göra under dagen? Händer det något särskilt just den här dagen? Om du är soldat, tar du något krigsbyte? Har någon blivit skadad? Vad gör du då? Skriv en dagbokssida om hur det var på ett löst papper. Rita också skisser på något du vill förklara närmare.

5. Domstol och polis

Läs stycket högst upp till vänster på sidan 39 i Lilla Nackaboken som handlar om när en lönnkrogsägare blir ihjälslagen av några torpare och sen får kasta tärning om vem som ska bli straffad. Ta reda på när dödsstraff avskaffades i Sverige? Finns det några länder i världen där det fortfarande är tillåtet med dödsstraff? Hur hade personerna blivit dömda idag om de begått samma brott? Vilka är det som bestämmer vad en dömd ska få för straff för ett brott i Sverige, domstolen eller polisen? Vilka är det som utreder brotten? Diskutera i klassen om vad ni tycker om olika typer av straff som dödsstraff, fängelse eller böter. Om det finns tid och möjlighet bjud gärna in en person från Nackapolisen (polis.se/kontakt/polisstationer/stockholms-lan/stockholm-syd/nacka/) eller Nacka tingsrätt (nackatingsratt.domstol.se) att diskutera frågorna ovan med eleverna.

6. Gör en ritning av ett skepp

Under stormaktstidens Sverige var det viktigt att ha bra skepp. Skeppen kunde både frakta varor och soldater och användas i strid. Du är en skeppsbyggare som kommit från Holland för att bygga skepp i Sverige.

Gustav II Adolf har just besökt dig för att göra en beställning, han vill ha ett fantastiskt krigsskepp, och det snabbt. Han har bett dig att lämna besked om vad du behöver för material och när skeppet kan vara klart. Han vill också ha en ritning över hur akterspegeln (längst bak på skeppet) ska se ut så att man kan se att det är Sveriges mäktigaste krigsskepp som kommer farande.

Tips: Mer fakta om skeppsbyggande finns i böcker på biblioteket, men det går också bra att söka information på internet, t.ex. på vasamuseet.se.

Kapitel 5 Frihetstiden och den Gustavianska tiden - Monarki och frihet

Inledning

En ytterst viktig del i den svenska tryckfrihetens historia är utgivande av tidningar. Redan på 1600-talet utkom Post- och Inrikestidningar, men där publicerades det bara nyheter som staten och kungen godkände. På 1700-talet utkom också privata tidningar, och särskilt vanligt blev det på 1800-talet. Tidningarna innehöll uppgifter om spannmålsskördar, vilka lastfartyg och passagerarfartyg som anlöpt olika hamnar, vad som hade hänt ute i världen och i Sverige, både när det gällde politik och krig samt utdrag ur rättegångsprotokoll som kunde innehålla gräsliga detaljer. Det fanns också annonser för olika teaterföreställningar, böcker och andra saker man kunde köpa. Ofta fanns också en spännande följetong att läsa. Tidningarna var mycket viktiga kulturspridare.

På Kungliga biblioteket i Stockholm har man skannat in många äldre dagstidningar. De flesta tidningar man kan läsa är från 1800-talet, några är från 1700-talet men de från 1900-talet är ofta spärrade.

Du kan söka bland dagstidningar tidningar.kb.se. Sök exempelvis på ord som Danviken eller andra ortnamn i Nacka. Först får du fram vilka år som orten nämns i tidningarna, sedan kan du välja år och gå in och läsa artiklarna i valfri tidning. Du kan också söka på olika ämnen, saker eller personnamn.

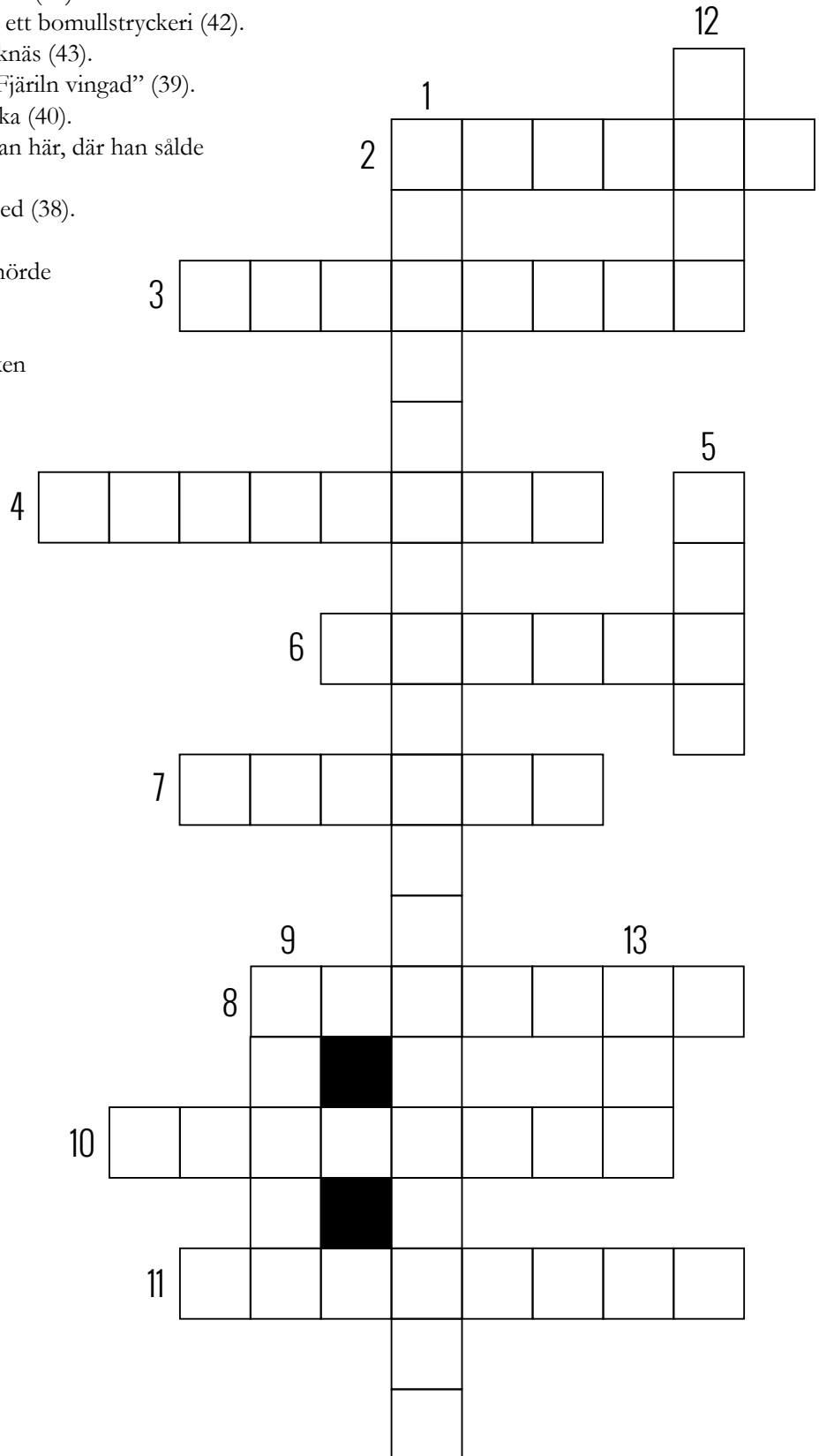
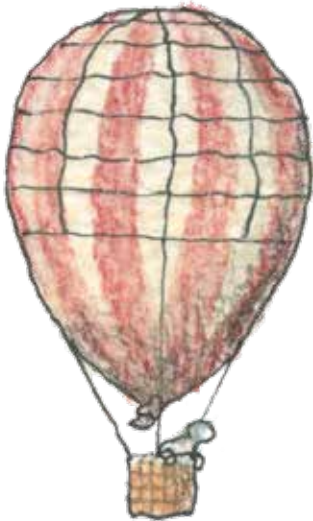

Korsord 5

SIDORNA 38-43 i Lilla Nackaboken

1. Beslutades 1726, innebar att religiösa möten utan präst förbjöds (41).
2. Gammalt ord för bomull (42).
3. Präst som smakade glädjedryck (40).
4. I Lilla ... fanns ett glasbruk (43).
5. I Lilla Björknäs tillverkades ... (43).
6. Här grundade Jan de Broen ett bomullstryckeri (42).
7. Flaska tillverkad i Lilla Björknäs (43).
8. Skrev många sånger, som "Fjäriln vingad" (39).
9. Bad man i Nacka gamla kyrka (40).
10. Erik Jakobsson hade en sådan här, där han sålde brännvin i smyg (39).
11. Gjord av lera för att röka med (38).
12. Var Gustav III (39).
13. Blev nackprästen när han hörde vad som hänt (41).

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 39-41.

1. Kungligheter

a) Koll på orden

Förklara med egna ord.

Använd en ordbok om du behöver.

Tryckfrihet:

Tortyr:

Statskupp:

Enväldig:

Abdikera:

Religionsfrihet:

b) Lär dig mer om Hedvig Elisabet Charlotta

Vem var Hedvig Elisabet Charlotta? Läs om henne på sidan 39 i Lilla Nackaboken. Hon skrev både dagbok och brev om sin tid som prinsessa och senare även som drottning. Skriv en dagbokssida om dagen då hon kommer till Nyckelviken för att gifta sig med Karl XIII, bror till Gustav III. För inspiration besök Nacka hembygdsmuseum och huvudbyggnaden på Stora Nyckelviken. Kontakta Kulturhuset Dieselverkstaden för mer information.

c) En enväldig kung

Fyll i luckorna i texten. Välj bland följande ord: adeln, rådet, enväldig, dödsstraffet, bort, religion, tortyr, jättedåligt, adelsmän, statskupp.

Gustav III gjorde en ..... och avsatte .....

Han gjorde sig ....., han bestämde nu allt. Gustav III gjorde både bra och dåliga saker, några av de bra sakerna finns kvar än idag. Han förbjöd ..... vid förhör, tog bort..... för vissa saker och gav folket större frihet att välja själva när det gällde ..... Efter några år tyckte många att Gustav III inte styrde Sverige bra och han fick fiender. Flera ..... tyckte att han styrde..... och för enväldigt. De ville också bestämma. Därför ville de få ..... kungen. De ville att rådet och ..... skulle styra Sverige igen.

2. Tryckfrihet, skvaller och nåttroll

Diskussionsuppgift i klassrummet:

Vad är tryckfrihet? Diskutera för- och nackdelar med tryckfrihet. I en skvallertidning och i kvällspressen finns många artiklar som innehåller skvaller. Hur kan man veta vad som är sant eller falskt? Ta fram exempel på olika artiklar och diskutera i grupper.

På nätet sprids många rykten, personen som blir utsatt kan bli både kränkt och ledsen, vad kan vi göra för att stoppa det? Vad är ett nåttroll? Hur kan man göra för att motverka det?

Diskutera i klassrummet hur man ska agera på nätet, i olika forum och sociala medier. Vad är okej och vad är inte okej?

3. En gammal tidning

Titta på bilden på nästa sida som föreställer en gammal tidning, Aftonbladet.

- Vilket år och datum kom tidningen ut?
- I vilken stad kom den ut?
- Vad kostade det att prenumerera ett helt år på tidningen?
- Var skulle man lämna annonser till tidningen?
- Vem har blivit gripen i Halmstad?
- Vem är efterlyst av sin flickvän?
- Hur mycket kostade brännvinet i Halmstad?

AFTONBLADET

Torsdagen

STOCKHOLM.

den 21 April.

Priset i Stockholm för helt år 10 Rdr, halft år 5 Rdr, 3 månader 2 Rdr 35 sk. Banco. Prenumeratio och utdelning i Linströms bokhandel vid Mynttorget; Bro mans bod i hörnet af Drottninggatan och Clara Bergsgränd; L:n droths bod vid Norrlandsgatan och Esséns bod vid Södermalmtorg. Annoncer mottagas endast i Linströms bod, till 1/2 skilling Banco ruden. Utdelning sker kl. omkring 5 eftermiddagarna.

I dag finnes kungjort följande:
BEVILLNING-S-TAXERINGSMÄN I STOCKHOLM

Väljas d. 22 April kl. 10 på Rådhuset.

PRIVILEGIUM EXCLUSIVUM
För A. E. von Rosen på 15 års tid, att medlet en vtherrande Pistorstångs användande åstadkomma circulair-rörelse med den rättninga.

LEVERANS:
Genom Upph.Auction d. 9 Juni, i Krigs-Collegium och Christianstads Tygm.-Contor uppskjodadt trädverke till Artilleri-behof.

AUCTIONER:
17-56delns hemman Byssala, och 1-4delns mantal Brästen, d. 14 Maj kl. 11 i Tinghuset vid Byssala.
Stora Donsk med underlydande, den 16 Maj på stället. Underrättelser hos Majoren Jonas Uggla, adr. Linköping — St. Bryne.

LAGFART
Eorke R.R.: å Tomten No 204. Kländer inom 3 mån. från d. 21 April.
Södertelje R.R.: å No. 13 i 3dje vestra Qvarteret. Kländer inom 3 mån. från tredje annonsen.

INTECKNING.
Norrköpings R.R.: i Tomterne Nria 1, 9, 10 och 18 i Norrköpings Strandqvarter, Or. Korpen, till säkerhet för 97 Rdr, 8 sk. Banco med ränta, dödas efter en månad från tredje annonsen, om ej annalän sker dessefrinjan.

EFTERLYSE
Sjömannen Joh. M. Melinsky att inställa sig hos sin trolofvede Anna Lundgren, som slyst gifter sig med annan person.

SPERTAKLER.
I dag: Testamentet, och Calfen i Bagdad Gilika med Zelinus Krönig.
I morgon: Jeany Moosier, eller Rofvarlunda i Skottiska bergen, och Nya Garnison, eller Karnevalskammet.

CONCERT.
Nästa Lördag på Kongl. Stora Theateren till förmån för Professor A. Pott.
Nästa Tisdag å Stora Börs-Salen till förmån för Hr Otto D. Wings.

SAMMANTRÄDEN:
Sällskapet St. E. nästa Söndag kl. 5 e. m.
Sällskapet C. & W. nästa Lördag kl. half 5 e. m.
Middagspisningen i Lilla Sällskapet börjas åter i morgon.
Sällskapet Hufvudsamheten i dag kl. 7 e. m. i vanligt ställe.

Harmoniska Sällskapet sammankomst i dag inställes.

INRIKES NYHETER

Stockholm. H. M. Konungen har de sednare dagarna promenerat till Kongl. Djurgården, dels till häst, dels i vagn.

= I förrgår, i går och i dag har varit Stats-Rådsberedning.

= En musikalisk soiré gafs i förrgår hos DD. KK. HH. Kron-Prinsen och Kron-Prinsessan, hvarvid H. M. Drottningen var närvarande.

= I går afton livstade Hennes Majt samt DD. KK. HH. Spektaklet, då Operan Don Juan upfördes.

Wenersborg den 14 April. Den 8 dennes var här på torget införd en större Björn, hvilken dagen förut blifvit skjuten af bönder uti Sandahls Härad på Dahlsländ. — Den 11, kl. 4 e. m. hördes åskan i öster (något ovanligt vid denna årstiden) flere gånger temligen hårdt. Luften var klar, undantogsades i den riktning hvurifrån åskan hördes. I början föllo några strida regndroppar. Vinden var ostlig.

Halmstad den 13 April. Den berömda och efterlyste stortjufven Österberg har nu verkligen blifvit gripen uti Elfsborgs Län, nära Halländska gränsen. — Oaktadt det goda värväder, som nu några dagar varit, var marknaden i går inte just så talrikt besökt. Kreaturen voro magra och något i pris, men trög afättning dermed. Från Kullen voro många som köpte upp bräder, hvilka voro dyra. Några båtar hade försäkt sill till i Rdr 32 sk. valen. Brånvin såldes till i Rdr 8 sk. kanna, kanske derunder, än skönt ej många loss deraf infunno sig.

Malmö den 13 April. Advocattskalen uti Kongl. Svea Hof-Rätt har nu afgifvit slutpåståender emot Fältkammereraren Lindstedt och Banco-kassören Björkman i afseende på deras

åtalade förhållande, den förre såsom Kamererarie och den sednare såsom Banco-Ombud vid Malmö Länkontor. Å Lindstedt yrkar Advocattskalen årens förlust, halsjern i tvenne timmar å allmänt torg, fästningsarbete på så många år beskaffenheten af hans brott förtjenar, och skyldighet att ersätta Länkontoret den summa han försingrat; och emot Björkman förlust af tjenst, och skadestånd för Länkontoret.

Utländska Nyheter:

Bref från Hamburg med sista posten berättade att denna stads contingent till Rhenförbundets armée, 1,400 man, blifvit beordrade att den 27 dennes bryta upp, som det troddes, till Luxemburg. Under tiden kommer garnisons-tjenstgöringen att bestridas af 350 man borgar-garde dagligen.

En anmärkningsvärd omständighet i Polska angelägenheterna är, att med sista post inga underrättelser upplysa hvar Fältmarskalken Diebitsch befinner sig, sedan han nu ett par post-dagar berättats vara sysselsatt att mönstra gardes-regementerna. Uppgifterna om positionen af den så kallade hufvudstyrkan äro äfven något tvetydiga.

En annan fråga:
Hvar befinner sig i närvarande ögonblick Ryske Kejsaren?
upplyses icke eller af den sista Petersburgska tidningen annorlunda än att han icke är i Petersburg.
= Från Messina skrives, att Etna nu brutit sig en ny öppning, som åtföljts af en eruption. Denna öppning har likväl icke, såsom nästan alltid förut, upplottmit åt sidan af Catania och hafvet, utan i rester åt Bron-te, så att lavan nu tagit sin väg inåt landet.

(Stockholms Posten.)

BRATTSTRÖMSKA BALANSEN.
Hr Advokat-Fiskalen Lindberg har

4. Emigration och immigration

Från mitten av 1800-talet fram till mitten av 1930-talet utvandrade många svenskar till Amerika. Bara under 1880-talet vad det över 30 000 människor per år som flyttade. Men var bosatte de sig när de kom fram? Här är en tabell som visar hur många svenskarna var jämfört med samtliga invånare i olika delar av USA år 1890.

- Hur många svenskar fanns det totalt i USA 1890?
- Hur stor var befolkningen i hela USA?
- Var bodde det flest svenskar?
- Var bodde minst antal svenskar?
- Räkna ut andelen svenskar i procent för de fyra olika områdena. Använd miniräknare! Du tar antalet svenskar delat med total befolkning, gånger 100. Avrunda till två decimaler.
- Vilka två områden har störst andel svenskar?
- Varför flyttade så många svenskar till USA?
- Om du själv skulle flytta någonstans i världen, vart skulle det bli? Förklara varför.

Lästips om emigration och flyktingar:

Barn välkomnar barn: en bok av barn som välkomnar barn till Sverige! Idus förlag, 2016.

Åka buss av Henrik Wallnäs & Matilda Ruta, Natur & Kultur, 2016.

Williams nya kompis av Marie Bosson Rydell & Karin Eriksson, Idus förlag, 2016.

Om du skulle fråga Micha av Viveka Sjögren, Kabusa Böcker, 2015.

Svenskar i USA 1890

Nordöstra staterna (New York m.fl.)

Svenskar: 128 000

Total befolkning: 17 500 000

Mellanstaterna (Minnesota m.fl.)

Svenskar: 561 000

Total befolkning: 22 400 000

Södern (Texas m.fl.)

Svenskar: 13 000

Total befolkning: 20 000 000

Västern (Kalifornien m.fl.)

Svenskar: 74 000

Total befolkning: 3 100 000

Kapitel 6 1800-talet - Kultur och byggnader

Inledning

I början av 1800-talet fanns det mycket folk som inte hade egna bondgårdar på landet eller egna hus i staden. De kunde bli jordbruksarbetare på landet eller fabriksarbetare i stan. Om de eller deras barn inte arbetade hade de inte mycket annat att göra. Myndigheterna oroade sig för att de skulle ställa till bråk, stjäla och ställa till uppror och andra oroligheter. Det var en viktig orsak till att man inrättade folkskolan i Sverige 1842. Då kunde man skicka sysslösa barn dit, och de blev samtidigt fostrade i kristen och nationell anda.

Vid den här tiden fanns det två politiska inriktningar i Sverige. En inriktning var de konservativa som ville ha så lite förändringar som möjligt, man kan säga att de ville "konservera" allt. De ville bara att skolbarnen skulle få lära sig kristendom och att vörda kung och fosterland. All annan utbildning skulle göra att de fick onyttiga intressen och då fanns risken att de inte skulle nöja sig med hårt kroppsarbete som vuxna. Prästerna hörde till dem som var konservativa.

Den andra politiska inriktningen stod liberalerna för, de önskade ha mer frihet. De ville ta bort många av de regler och förbud som de konservativa ville behålla, till exempel när det gällde vilka som fick hålla på med olika hantverk och starta fabriker, och vilka som skulle få vara med och bestämma hur landet skulle styras. De ville att skolbarnen skulle lära sig mycket i skolan så att de kunde klara av mer avancerade arbeten och förstå mer av världen. Kronprins Oscar hörde till liberalerna. De fick som de ville. Barnen undervisades i läsning, skrivning, räkning, kristendomskunskap och biblisk historia, geografi, historia, naturkunskap, gymnastik och sång. Fattiga barn kunde få läsa färre ämnen.

I början gick det knackigt för folkskolan. Det var svårt att få tag på bra lärare och bönderna ville att barnen skulle hjälpa till hemma på gården och inte slösa bort arbetstid på skolan. De tyckte att det gick bra att undervisa barnen hemma istället.

En utbildad lärares lön bestod av minst 16 tunnor spannmål, bostad med bränsle, samt sommarbete och vinterfoder för en ko. Till en början var det bara män som var lärare, men sedan kom man på att anställa allt fler kvinnor eftersom man ansåg att de inte behövde lika mycket lön som männen och därför var billigare i drift.

I klassrummet fanns skyltar på väggarna där det stod till exempel "Ordning är halfva arbetet", "Den som svär - sviker ett högt kall" eller "Kunskapens rot är bitter, men dess frukter äro ljuftva".

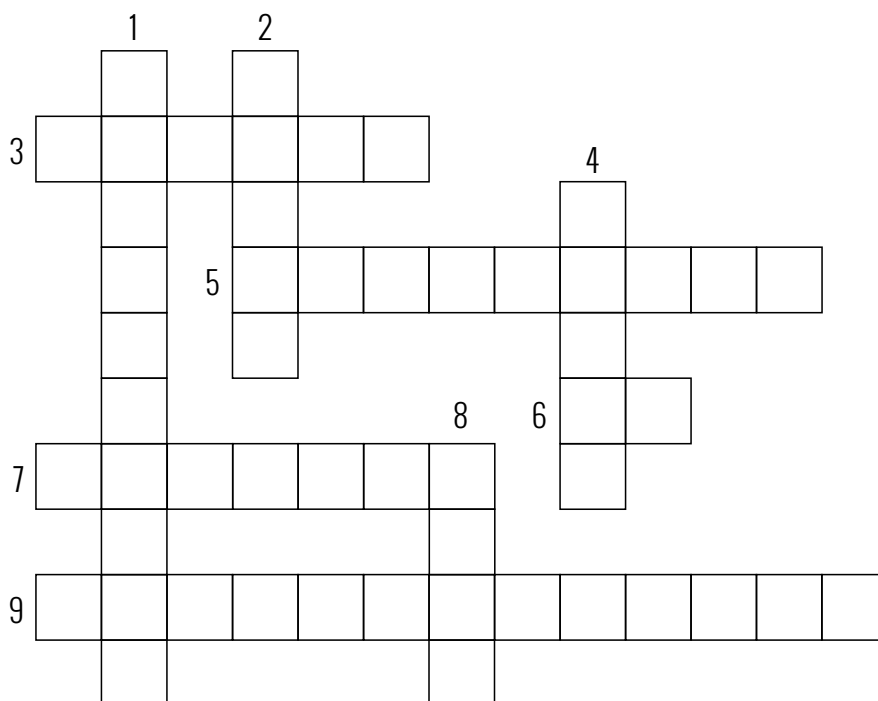
År 1847 var bara hälften av alla svenska barn inskrivna i en skola, men det blev bättre. År 1919 bestämdes att alla barn skulle gå minst sex år i skolan. År 1937 blev det minst sju år, fast det dröjde till 1949 innan det genomfördes helt. Från 1941 fick de äldre barnen lära sig engelska. År 1962 beslutades om den obligatoriska nioåriga grundskolan, som infördes i hela Sverige 1972.

Korsord 6

SIDORNA 44-49 i Lilla Nackaboken

1. Startade 1842 för barnens skull (46).
2. Känd sångerska som hette Lind i efternamn (44).
3. Diarrésjukdom (44).
4. När magistern slog en på örat fick man en ... (46).
5. Jenny Lind kallades som denna fågel (45).
6. Sågades upp på vintern i Lännerstasundet och användes i kylskåp (49).
7. Gjord av flätade grenar som magistern kunde slå barnen på fingrarna med (46).
8. En pojke som hjälpte familjens Tempelmans pappa att segla en segelbåt kallades ... (49).
9. Jättestor krukväxt som familjen Tempelman tog med ut till sommarstället (48).

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 39, 44-49, 60-61.

1. Bellman och Ulla Winbladh

a) Läs på om Bellman och Ulla Winbladh

Vilka var de? Teckna två levnadsporätt där du beskriver deras liv och vad de gjorde, när de levde och hur de kunde ha sett ut.

b) Läs och analysera Epistel 71 av Carl Michael Bellman

Till Ulla i fönstret på Fiskartorpet middagstiden en sommardag. Pastoral, dedicerad till herr assessor Lundström.

*Ulla, min Ulla, säj, får jag dig bjuda
rödaste smultron i mjölk och vin,
eller ur sumpen en sprittande ruda,
eller från källan en vattenterrin?
Dörrarna öppnas av vådren med våda -
blommor och granris vällukt ger.
Duggande skyar de solen bebåda,
som du ser.*

*Ä'ke det gudomligt, Fiskartorpet - vad?
"Gudomligt att beskåda!"*

*Än de stolta stammar, som stå rad i rad
med friska blad?*

*Än den lugna viken,
som går fram? "Å, ja!"*

*Än på långt håll mellan diken
åkerarna -*

*ä'ke det gudomligt? Dessa ängarna?
"Gudomliga, gudomliga!"*

Skål och god middag i fönstret, min sköna!

*Hör huru klockorna hörs från stan,
och se hur dammet bortskeymer det gröna
mellan kalescher och vagnar på plan!*

*Räck mig ur fönstret, där du ser mig stanna
primo en skorpa, secundo en kanna*

Hoglands vin!

*Ä'ke det gudomligt, Fiskartorpet - vad?
"Gudomligt att beskåda!"*

*Än de stolta stammar, som stå rad i rad
med friska blad?*

*Än den lugna viken,
som går fram? "Å, ja!"*

*Än på långt håll mellan diken
åkerarna -*

*ä'ke det gudomligt? Dessa ängarna?
"Gudomliga, gudomliga!"*

*Nu ledes hingsten i spiltan, min Ulla,
gnäggande, stampande, i galopp.*

*Än uti staldörrn dess ögon de rulla
stolt opp till fönstret, till dig, just dit opp.
Du all naturen uppeldar i låga
med dina ögons varma prål.
Klang, nervid grinden, i varmaste råga,
klang, din skål!
Ä'ke det gudomligt, Fiskartorpet - vad?
"Gudomligt att beskåda!"
Än de stolta stammar, som stå rad i rad
med friska blad?
Än den lugna viken,
som går fram? "Å, ja!"
Än på långt håll mellan diken
åkerarna -
ä'ke det gudomligt? Dessa ängarna?
"Gudomliga, gudomliga!"*

Analysera vad dikten handlar om. Lyssna på en inspelning där dikten blivit tonsatt. Hur återger musiken dikten? Gör en ordlista med de understrukna orden i texten. Vad betyder de?

2. Jenny Lind - näktergalen

Läs om Jenny Lind i Lilla Nackaboken och på internet. Hon var sopran, vad är det? Vilka andra röstlägen finns för kvinnor och vilka finns för män? Jenny Lind bodde en sommar på Lilla Nyckelviken. Vad hände där?

3. Sommarvillor och arkitektur

Runt om i Nacka finns många sommarvillor, som byggdes på 1800-talet och början av 1900-talet. Läs foldern: "Konstpromenad Orminge-Velamsund", länk till folder: https://www.nacka.se/496b76/globalassets/uppleva-gora/dokument/kultur/kulturhistoria/konstvandringar/konstpromenad-orminge-velamsund_low.pdf

Skriv ut och gå promenaden. Titta på sommarhusen.

4. Mode och kläder under 1700-talet och 1800-talet

Modestaden under 1700-talet var Paris och det var i det franska hovet som trender inom modet skapades. Under den här tiden var det stor skillnad på vilka kläder en fattig person och en rik person bar. Blommiga mönster var inne. Kvinnorna hade gärna ett sidenband under bysten. Utomhus hade herrarna rock. Både män och kvinnor bar peruker. Besök gärna Nacka hembygdsmuseum för att se tidstypiska peruker.

1800-talsmodet består av flera stilar. I början av 1800-talet var det stilen Empire som var högsta mode. Kvinnornas kläder hade midja som slutade strax nedanför bysten och ofta puffärm. Senare under 1800-talet förkortades klänningen. Männerna kunde klä sig i svart frack och cylinderhatt, då såg de ut som en så kallad dandy. Från mitten av 1800-talet blir krinolin populär. Den tillverkades av metalltråd och gjorde att damernas kjolar blev gigantiska. Under denna bar de korsett för att midjan skulle bli så smal som möjligt. Titta på bilder som visar klämodet under 1700- och 1800-talen. Hur skiljer sig modet? Rita en egen kläduppsättning som representerar dessa två århundradena.

5. Skolfoton genom tiderna

Besök Nacka lokalhistoriska digitala bildarkiv: <https://www.nacka.se/uppleva--gora/kultur-och-museer/kulturhistoria/nacka-lokalhistoriska-arkiv/lokalhistoriska-arkivet/>

Foto: Okäänd. Källa: Nacka lokalhistoriska arkiv

Titta på skolfoton från följande årtionden; 1890-tal, 1910-tal, 1950-tal och 1960-tal. Hur skiljer sig de olika bilderna åt? Varför tror du att barnen ser så allvarliga ut på skolfotot här från 1894?

6. Nackadräkten

Läs på om Nackadräkten. När skapades den? Hur ser den kvinnliga respektive den manliga dräkten ut? Rita av dem! Besök gärna Nacka hembygdsmuseum för att titta på den kvinnliga dräkten. Det finns också mer information om dräkterna i Nacka lokalhistoriska arkiv.

7. Nackabakelse

Idag finns det ingen Nackabakelse. Skapa en och skriv ner receptet. Baka den och bjud dina klasskamrater på din bakkreation! Anordna en tävling om den bästa Nackabakelsen där ni betygsätter varandras bakelser utifrån smak och utseende.

8. Bio och filmteknik

Läs om hur filmen utvecklades. Besök Nacka lokalhistoriska arkiv för att ta reda på vart det fanns biosalonger i Nacka förr i tiden: <https://www.nacka.se/uppleva--gora/kultur-och-museer/kulturhistoria/nacka-lokalhistoriska-arkiv/lokalhistoriska-arkivet/>

Se en gammal film. Tips: Körkarlen av Victor Sjöström (<https://archive.org/details/ThePhantomCarriage>) Diskutera och betygsätt filmen efteråt. Vad handlade den om? Fanns det något budskap? Vilken genre tillhör filmen? Hur skiljer den sig mot en nutida film? Vad var bra och vad var mindre bra? Vad ger du filmen för betyg?

Kapitel 7 Industrialismen: Fabriker och industrier

Inledning

Förr i tiden förekom det barnarbete på industrier i Nacka. Exempel på det var Finnboda varv där man anlidade pojkar i 10-12-årsåldern, som så kallade "nagelapor". Att de kallades just för nagelapor berodde på att de klättrade upp och ner för stegar och byggnadsställningar intill skeppen som apor och att nagel var ett annat ord för spik. De försåg nitarna med nitnaglar, en mellandel som fästes i ett förborrat hål. Det var ett tufft jobb då det kunde gå åt 1-2 miljoner nitar för att foga samman ett enda större fartyg. Även då man byggde Skurubron använde man barn som arbetskraft. Vid brobygget var det så trångt på vissa ställen att bara barnarbetare fick plats att arbeta.

Foto: Centrum för Näringslivshistoria

FN betyder Förenta Nationerna. FN grundades hösten 1945 direkt efter andra världskriget i vilket många miljoner människor dog. Det är som en stor klubb där representanter från världens alla länder träffas för att komma överens och lösa problem, för att man ska kunna undvika krig och göra världen bättre. FN:s barnkonvention antogs 1989. I den finns 54 artiklar som slår fast barns rättigheter.

Några av artiklarna är:

Artikel 2

Alla barn har samma rättigheter och lika värde. Ingen får diskrimineras.

Artikel 6

Varje barn har rätt att överleva och att utvecklas.

Artikel 12–15

Barnet har rätt att uttrycka sin mening i alla frågor som berör det. När domstolar och myndigheter behandlar fall som rör barnet ska barnet höras och barnets intresse komma i första rummet. Barnets rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet ska respekteras.

Artikel 19

Barnet har rätt att skyddas mot fysiskt eller psykiskt våld och mot vanvård eller utnyttjande av föräldrar eller andra vårdnadshavare.

Artikel 24

Barnet har rätt till hälso- och sjukvård. Alla länder ska arbeta för att minska spädbarnsdödligheten och bekämpa sjukdomar och undernäring samt avskaffa traditionella hälsofarliga sedvänjor. Gravida och nyblivna mammor har rätt till hälsovård.

Artikel 26 och 27

Varje barn har rätt till den levnadsstandard som är skälig för att trygga barnets utveckling. Föräldrarna har huvudsakligen ansvaret för detta, men om de inte klarar av det, måste staten se till att det finns stödprogram för att säkerställa detta. Även barnets sociala trygghet ska säkerställas med t.ex. socialförsäkringar som ska ges till familjer beroende på vilka tillgångar de har.

Artikel 28–29

Barnet har rätt till gratis grundskoleutbildning. Undervisningen bör förbereda barnet för livet, utveckla respekt för mänskliga rättigheter och fostra i en anda av förståelse, fred, tolerans och vänskap mellan folken.

Artikel 31

Barnet har rätt till lek, vila och fritid.

Artikel 32

Barnet har rätt att skyddas mot ekonomiskt utnyttjande samt mot hårt arbete som skadar eller hindrar barnets skolgång och äventyrar barnets hälsa.

Artikel 37

Inget barn får utsättas för tortyr eller annan grym omänsklig eller förnedrande behandling och bestraffning. Inget barn får olagligt eller godtyckligt berövas sin frihet. Barnet får inte bestraffas med livstids fängelse eller dödsstraff. Varje frihetsberövat barn ska behandlas humant och med respekt. Barnet har rätt att snarast möjligt få juridisk hjälp. Barnet i fängelse har rätt till kontakt med och besök av sin familj.

Artikel 38

Konventionsstater skall vidta alla lämpliga åtgärder för att tillförsäkra att barn under 18 år inte deltar i väpnade konflikter. Barn får inte heller användas eller rekryteras av gerillarörelser m.fl.

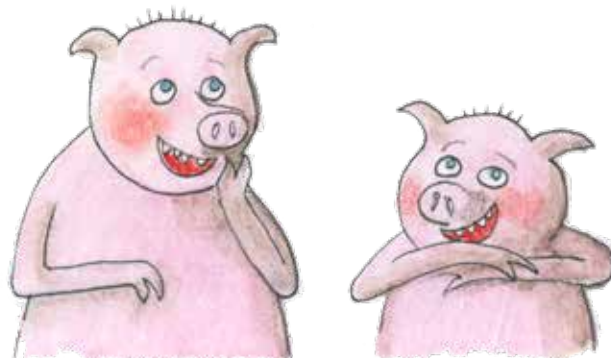
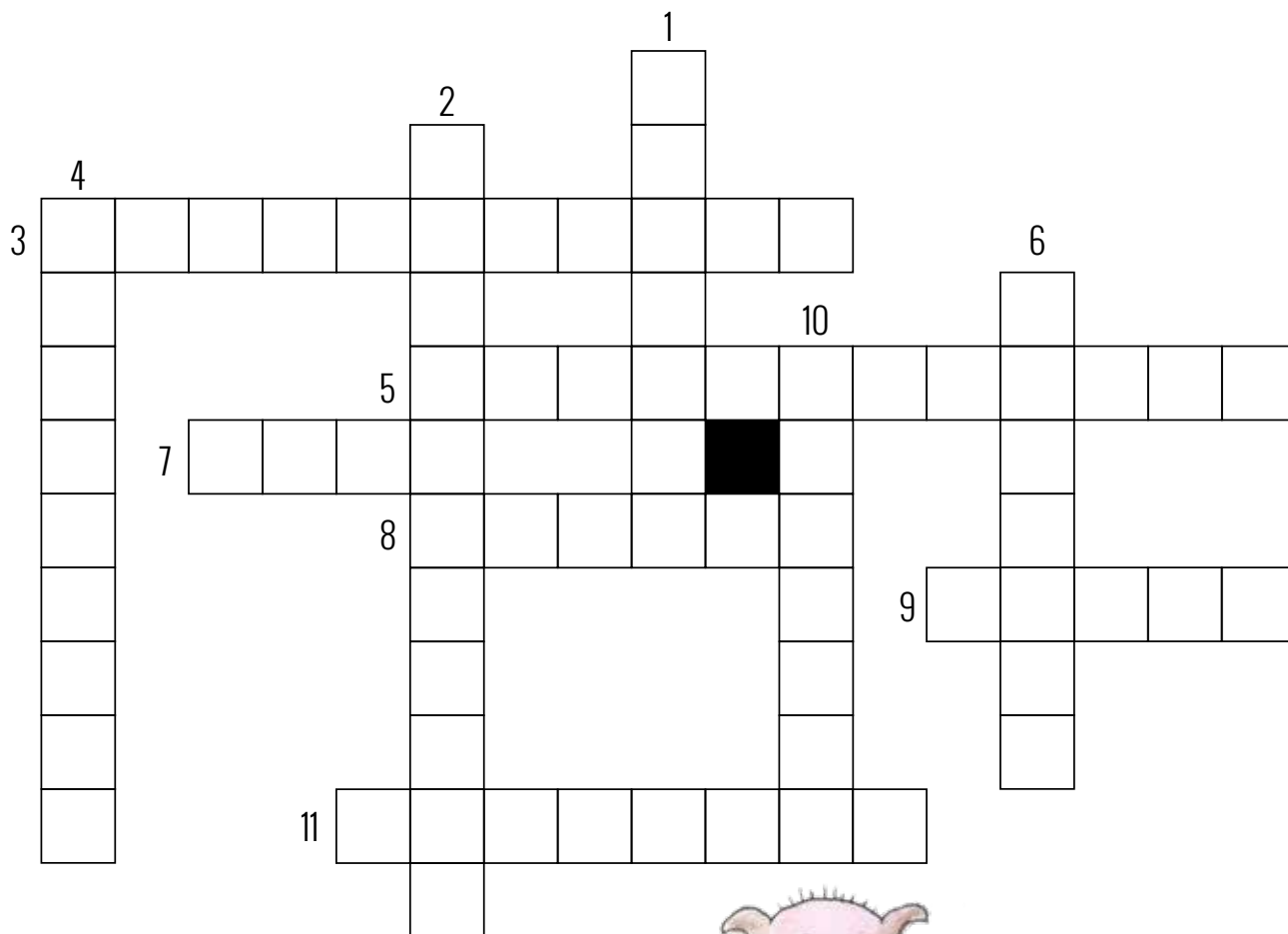
Diskutera gärna med eleverna om ni tycker att artiklarna ovan följs. Kan ni komma på något undantag när de inte följs? Är det bra att de finns och i så fall varför?

Korsord 7

SIDORNA 50-55 i Lilla Nackaboken

1. Rallarna åt mest sill och ... (53).
2. Oäkta bajs att lägga på åkern (50).
3. Kullig hatt som Petter Gustaf bar (50).
4. Han tillverkade sadlar och hästselar i sitt kök (55).
5. Här byggde Knut Wallenberg ett stort badhotell (52).
6. Kallades de som byggde järnväg (53).
7. Hette den skäggige Wallenberg i förnamn (52).
8. De säger nöff-nöff.
9. På Hedmans kafé drack man pilsner, men gillade man inte det kunde man få en kopp ... (55).
10. Bygde rallarna (53).
11. Här bodde tvätterskan Ellen Adamsson och Kolar-Jakob (55).

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 49-50, 52-55, 58-59, 62-63, 68-69.

1. Lambert Wahlberg

Lambert Wahlberg arbetade på Atlas Diesel, nuvarande Dieselverkstaden i Sickla. Han satt i en travers uppe i taket och skrev dagbok. Så här skrev han torsdagen den 20 juli 1950:

"Idag gavs en konsert med körsång från estraden. Efter den presenterade Brodd den italienske arbetaren Luigi Carrara, som är en nyanställd städare i monteringen och som skulle utföra solosång. Han sjöng först två arior på sitt modersmål och sedan "Tonerna" på svenska och blev livligt applåderad."

Vilken berättarstil tycker du att Lambert använder i sin dagbok? Finns det andra berättarstilar som kan användas vid dagboksskrivande? Kan man t.ex. beskriva sina känslor mer?

Skriv en egen dagboksanteckning om en dag i ditt liv, en A4-sida.

Besök Dieselverkstaden och Nacka lokalhistoriska arkiv. Titta på traversen i taket, se dagboken och hör personal från Dieselverkstaden berätta mer om industrin i Nacka.

Foto: A.Roos

Lästips på dagböcker:

Jättehemligt av Lindgren & Landström, Karneval förlag, 1971.

En ettas dagbok av Viveca Lärn, Rabén & Sjögren, 1982.

Anne Franks dagbok av Anne Frank, L. Hökerbergs bokförlag, 1953.

2. Järnvägen och Saltsjöbanan

De som byggde järnvägen kallades för rallare. De hyrde in sig i skjul längs banan och slet hela dagarna. Innan de la ut räls måste de spränga bort berg och klippor som var i vägen. En rallare slog med en slägga på ett borrarstål, den andra rallaren höll i borrarstålet och vred det för varje slag. Om han som höll borrarstålet sjöng en visa gick det lättare att slå i

takt och träffa borrarstålet. Läs i Lilla Nackaboken och på internet om rallare. Vad gjorde de i Nacka? Varför sjöng de? Skapa en egen rallarvisa.

Ett exempel på en rallarvisa är Albert Engströms rallarevisa. Text och musik: Albert Engström

Ja, nog är jag bedragen här i livet
vem bjuder på ett glas eller två.

Ja, nog är jag bedragen här i livet
vem bjuder på ett glas eller två.

Nog så må jag väl försörja mej till döden,
fast jag synes till att spela på gitarr.
Men jag haver genomlevat många öden,
ty jag haver varit många flickors narr.

Ja, nog är jag bedragen här i livet
vem bjuder på ett glas eller två.

Ja, nog är jag bedragen här i livet
vem bjuder på ett glas eller två.

Snart så haver jag till döden mej försörjat,
jag är matt och klen och svag utav kärlek.
Knappt så hade jag min usla levnad börjat,
förrän första fleckan grymt ifrån mig svek.

Melodin finns på youtube:

https://www.youtube.com/watch?v=b_8G-5Lm7yc

3. Wallenberg, Saltsjöbaden och kyrkan

Läs på om Knut Wallenberg i Lilla Nackaboken och på internet. Knut Wallenberg var bankman och köpte upp mark ute i Nacka och döpte området till Saltsjöbaden. Han byggde ett stort badhotell och en restaurang. Rika stockholmare byggde också hus i Saltsjöbaden. Åk gärna till Saltsjöbadens kyrka och besök Wallenbergs grav.

4. Nackas industrier

Förr fanns det många industrier i Nacka, en del av dem kan ni läsa mer om i Lilla Nackaboken. Dela upp klassen i grupper och gör grupparbeten om olika industriföretag i Nacka, exempelvis: Gäddviken, Finnboda vary, Atlas Diesel, Kvarnen Tre Kronor eller de Lavals Ångturbin i Järla. Besök Nacka lokalhistoriska arkiv för att ta reda på mer fakta om de olika industrierna. Redovisa era grupparbeten!

5. Barnarbete och nagelapor

Antalet arbetare på Finnboda varv ökade kraftigt i slutet av 1800-talet, från 29 anställda år 1878 till ca 700 vid decenniets slut. Behovet av en så stor arbetsstyrka på varvet berodde på att nästan allt arbete utfördes för hand. Fartygsplåtarna nitades fast vid spanten (fartygets ”revben”) och formade fartygets skrov. En ”nagelapa”, en pojke på 10-12 år, försåg nitarna med nitnaglar (metalldel som fästes i ett förborrat hål). Ett tufft jobb då det kunde gå åt 1-2 miljoner nitar för att foga samman ett enda större fartyg.

Diskutera i klassen: Varför arbetade barn förr i tiden? Arbetade alla barn? När i historien slutade barn att arbeta och började gå i skolan istället? Finns det platser i världen idag där barn arbetar? Vad kan vi göra för att motverka det?

6. Bygg en modell av en bro

Läs om bygget av Skurubron på sidan 58 i Lilla Nackaboken. Idag planeras bygget av en ny Skurubro, hur kommer den att se ut? Hitta information om den på internet.

Bygg er egen bro, gör först en ritning och sedan en modell av bron. Använd till exempel glasspinnar och blomsterpinnar när ni bygger er modell.

Lästips arbetarlitteratur:

Arbetets döttrar av Solveig Olsson-Hultgren, Opal bokförlag, 2007.

Sågverksungen av Vibeke Olsson, Libris förlag, 2009.

Kapitel 8 Demokrati - Rösträtt och strejker

Inledning

Ett samhälle och ett land kan ha olika styrelseskick, som demokrati eller diktatur. I en demokrati utgår den politiska makten från dess medborgare och allmänna fria val. Det betyder att alla vuxna människor ska få vara med och avgöra vilka som ska styra landet. Alla har en röst var. För att demokratin ska kunna fungera måste människor också fritt få prata och skriva om sina åsikter.

Diktatur är ett auktoritärt styrelseskick där en diktator och en mindre grupp av människor har makten och inte tar hänsyn till medborgarnas önskemål via fria val. Diktaturen styrs ofta av en diktator, och han eller hon tillåter inte heller människor att uttrycka sina åsikter fritt. Om någon protesterar mycket kan de hamna i fängelse eller till och med dödas.

Demokratier kan vara mer eller mindre bra. Världens mest kända demokrati, den i USA, kom till 1776, men länge fick bara vita män rösta, inte kvinnor och inte svarta människor. Det förbättrades efterhand.

I andra länder låtsas diktatorer att de har en demokrati, men de kan till exempel se till att medborgarna bara får diktatorn att välja på när de ska rösta, eller så fuskas de med resultaten och ser till att motståndarna inte får synas på teve eller spärras in. Alla måste hjälpas åt för att få en demokrati att fungera och det är viktigt att rösta.

I Sverige råder numera demokrati. I äldre tid bestämde länge kungarna det mesta, även om de helst måste komma överens med adeln, prästerna, borgarna och bönderna. Rösträttsrörelsen startade i slutet av 1800-talet i Sverige. År 1919 infördes allmän och lika rösträtt i Sverige och 1921 fick även kvinnor rösta.

Diskutera gärna med eleverna vad styrelseskicket betyder för medborgarna i Sverige och jämför det med andra länders styrelseskick.

Idag har barn ingen rösträtt, diskutera om ni tycker det är rätt eller fel?

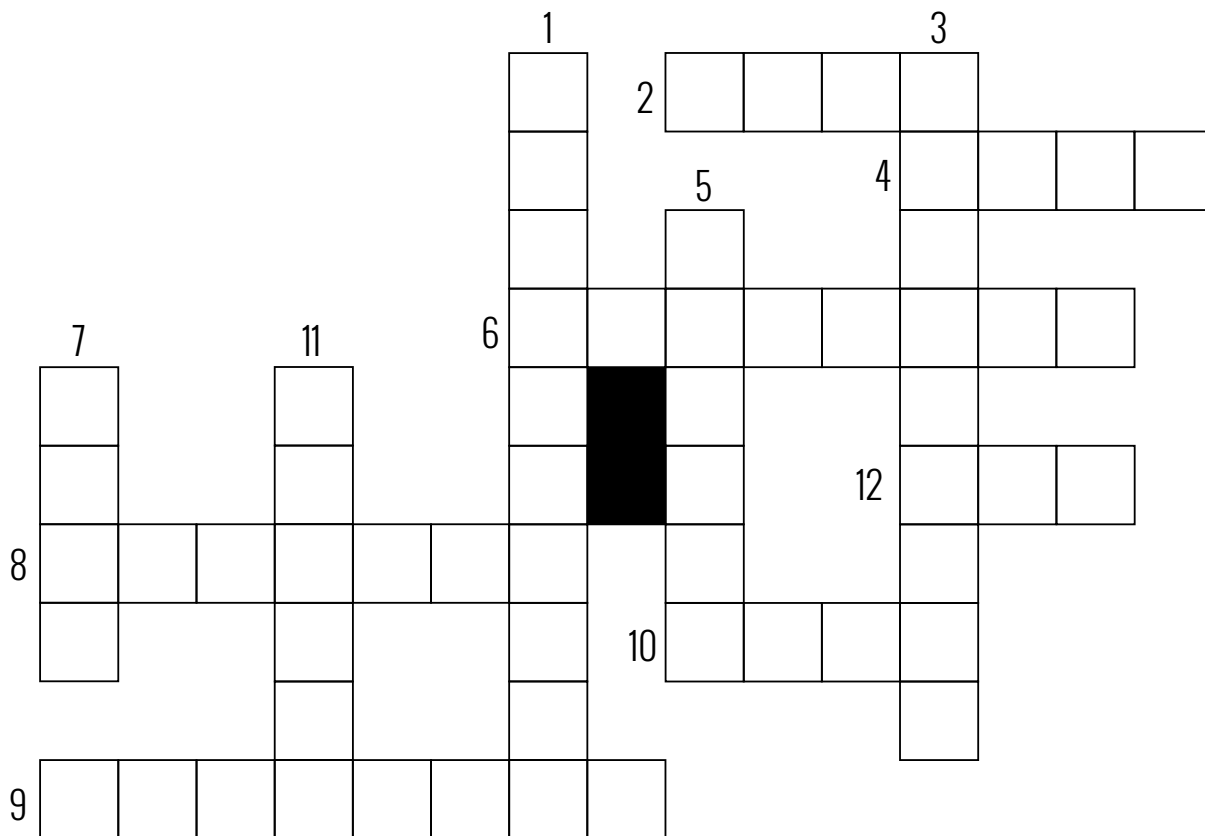

Korsord 8

SIDORNA 56-67 i Lilla Nackaboken

1. I Neglinge svalt folk, för det var ... (56).
2. Bet ett nyfött barn (64).
3. En vacker bro (58)!
4. Gustav V var ... (58).
5. Arbetarna vägrade arbeta och krävde högre lön (56).
6. Han ville inte höja fartgränsen från 10 till 20 km i timmen (57).
7. Smörjdes skeppet Thules vagga in med, förutom talg (62).
8. Gömdes undan av affärsmän under kriget så att den ruttnade (56).
9. Här fanns varvet där pansarskeppet Thule byggdes (62).
10. Thules kanonskott kunde 204 sådana här (63).
11. Rysk diktator (67).
12. Här visade man film. En av dem hette Ceylon (60).

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 56-57, 64-67, 70-71.

1. Olika sätt att bo på

I Nacka finns många olika boendeformer byggda under olika tidsepoker. Undersök följande typer av arkitektur och boenden och placera dessa på en Nackakarta: miljonprogram, egna hem, radhus och sekelskiftesvillor.

Foto: Daniel Lundberg

2. Kvinnlig rösträtt

Läs om Kata Dalström i Lilla Nackaboken och på internet. När fick kvinnor rösta i Sverige? Varför tog det så lång tid? Läs sidorna 70–71 i Lilla Nackaboken om kvinnoyrken. Hur fungerar det idag? Har män och kvinnor fortfarande olika jobb? Får de samma lön?

3. Demokratiövning

Demokrati innebär att medborgarna i ett land får i fria val bestämma hur landet ska styras. Hur kan man skapa inflytande? Hur fungerar ett elevråd? Varför får inte barn bestämma lika mycket som vuxna? Hur styr världens ledare, t.ex. Putin och Trump?

4. Argumentationsuppgift

Hitta olika ämnen där man kan vara för eller emot, exempelvis för och emot gratis kollektivtrafik. Skriv antingen en insändare som argumenterar för din ståndpunkt eller håll ett anförande inför klassen.

Så här kan du lägga upp din argumentation:

- Presentera din ståndpunkt och varför du tycker som du gör, exempelvis: Jag tycker vi ska införa gratis kollektivtrafik så att alla har råd att åka.
- Lägg fram två argument för din ståndpunkt, exempelvis: Gratis kollektivtrafik är rättvist och om alla åker kollektivt är det bra för miljön.
- Bemöt invändningar, exempelvis: Visst skulle det innebära en höjning av skatten, men det skulle också innebära att vi fördelar kostnaderna och betalar tillsammans.
- Slutsats. Presentera din slutsats där det framgår varför just din ståndpunkt är bra. Gärna på ett slagkraftigt sätt, exempelvis: Så inför gratis kollektivtrafik för samtliga så att alla får åka med!

Lästips om andra världskriget:

Historien om Leon: Schindlers yngste arbetare av Leon Leyson, B. Wahlströms bokförlag, 2018.

Anne Franks dagbok av Anne Frank, L. Hökerbergs bokförlag, 1953.

Ulrike och kriget av Vibeke Olsson, Bonnier Carlsen, 2012.

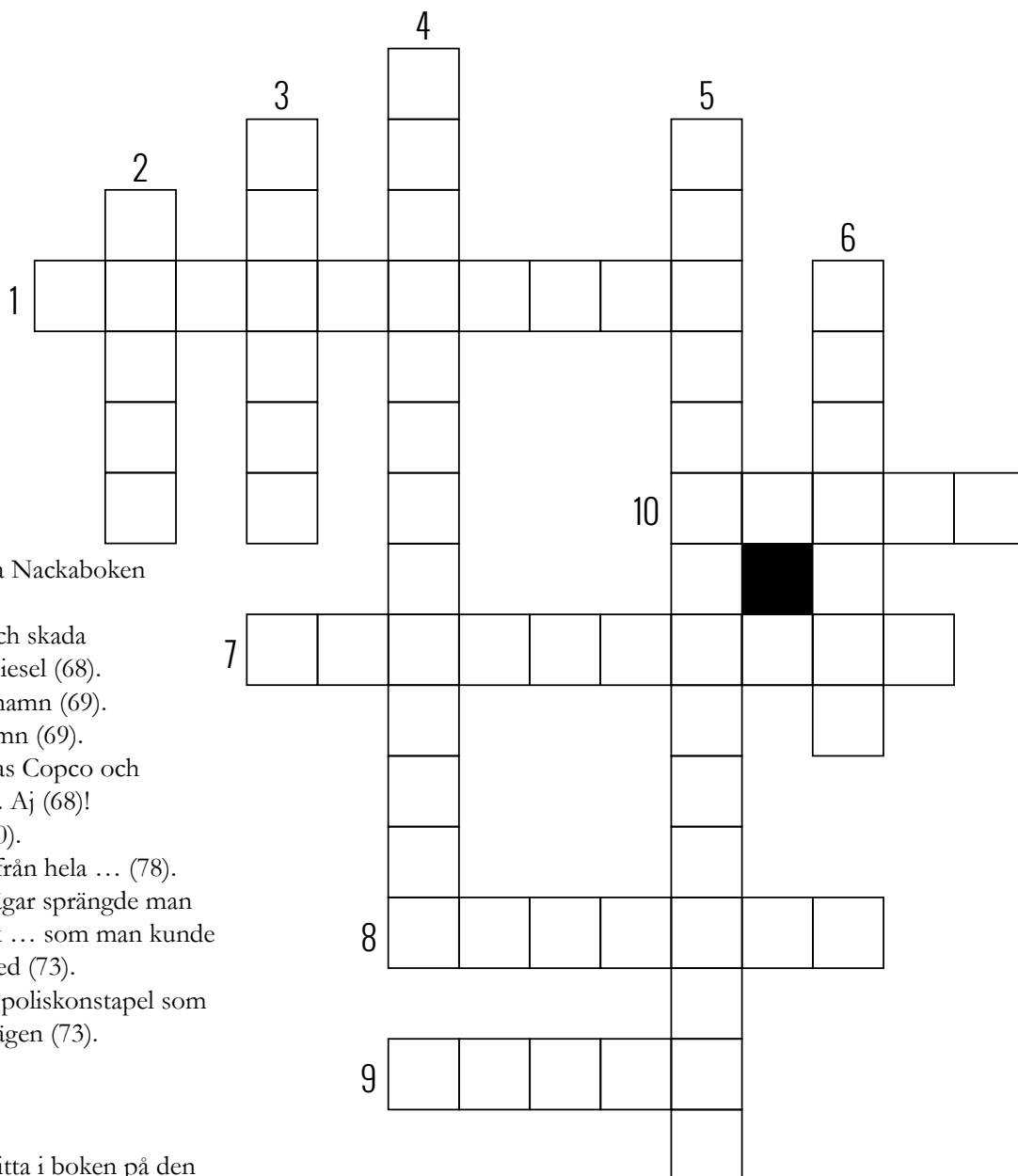
Kapitel 9 Nuförtiden - Nu och då

Inledning

Befolkningen i Nacka växer. Idag har vi över 100 000 invånare. Det finns också en stor mångfald med över 150 olika nationaliteter. I framtiden tror man att ännu fler människor kommer att flytta till Nacka. Därför bygger man nu nya bostäder.

Klimat och miljö är en fråga som engagerar många unga idag. Nacka kommun har satt upp flera miljömål som det går att läsa mer om på kommunens hemsida nacka.se. Där kan man också få information om hur man själv kan bidra till en bättre miljö och leva klimatsmart.

I Nacka finns det mängder av konstverk utomhus att beskåda. Vad sägs till exempel om tre tigrar som vilar på Strandparksskolans gård? Eller en mot horisonten dykande havsfågel vid Velamsunds bad- och lekplats? Ett annat konstverk har även viktiga praktiska uppgifter – vattentornet i Jarlaberg.

Korsord 9

SIDORNA 68-79 i Lilla Nackaboken

1. Kunde ramla ner och skada arbetare på Atlas Diesel (68).
2. Hette Stoltz i efternamn (69).
3. Hette Rolle i förnamn (69).
4. Tillverkades på Atlas Copco och användes på tänder. Aj (68)!
5. Wella i Finntorp (70).
6. I Nacka finns folk från hela ... (78).
7. När man byggde vägar sprängde man berg så att man fick ... som man kunde fylla igen sänkor med (73).
8. Efternamnet på en poliskonstapel som hjälpte barn över vägen (73).
9. Trevlig kommun!
10. Kul!

Om du behöver hjälp, titta i boken på den sida som står i parentes.

Uppgifter

För att lösa uppgifterna, läs följande sidor i Lilla Nackaboken: 70-71, 74-81.

1. Insändare om bostadsbyggandet i Nacka

Bland invånarna i Nacka råder ibland delade åsikter om bostadsbyggandet, och eftersom vi har demokrati och åsiktsfrihet så diskuteras det ofta vad som är bra eller dåligt med olika planer och idéer, och på så sätt kan man förbättra planerna för framtiden. Nedan kan ni läsa utdrag ur insändare som tar upp ämnet.

Ur insändare från Jan A Wikman i Nacka

Värmdöposten 23 januari 2016:

Nacka bygger stad - för vilka?

Som boende i Nacka har jag på nära håll följt stadsplaneringen under lång tid. Jag har noterat stora brister i den strategiska stadsplaneringen, glappet mellan de ambitiösa målen och planförslagets slutgiltiga utformning. Nackas splittrade stadsstruktur, det stora bilberoendet, segregationen och bristen på medborgarinflytande är några av de centrala problemen.

Ur insändare från Micaela Lavonius i Nacka

Värmdöposten 17 april 2017:

Vad händer med centrala Nacka?

Det pågår många planprocesser i centrala Nacka, och utvecklingen går fort nu. Folk hinna knappt informera sig om vad som gäller förrän nya planprocesser är igångsatta.

Översiktliga planer revideras på grund av tunnelbanutbyggnaden: man tänker bygga stad, med höga hus och täta stadskvarter. Barn och kulturmiljöer tycks vara processens förlorare. Jag känner ett starkt behov av att uttrycka min oro för vad som sker på planfronten i Nacka, dels generellt och dels specifikt.

Nu verkar det som om skalan i nybebyggelsen blir allt "häftigare", oavsett närmiljö och närboende. Miljonprogrammets avigsidor tycks man ha glömt, eller förträngt. Lekplatser och grönområden får stryka på foten till förmån för tät och hög stadsbebyggelse med gator, torg, och bilar. Planeringen tycks i flera fall ha överlätits på byggföretag som driver upp skalan. Det saknas en känsla för Nackas speciella förutsättningar, en helhetsyn som är långsiktigt hållbar.

Det finns alltså mycket att ta hänsyn till när man bygger i kommunen. Hur mycket ska man spara av naturen? Hur ska husen se ut? Hur ska man få allting att fungera?

Diskutera med eleverna kring vad som förändras och byggs i Nacka, på nacka.se finns aktuell information om vad som byggs just nu. Vad är positivt respektive negativt med det nya bostadsbyggandet?

2. Klimatpåverkan, trafik, bilar och bussar

Vilka olika färdssätt finns det i Nacka? Vilket är det bästa respektive det sämsta ur miljösynpunkt? Idag reser vi snabbt? Hur var det förr och hur är det idag? Hur tog man sig t.ex. från Nacka till Stockholms innerstad förr i tiden?

Foto: Okänd. Källa: Nacka lokalhistoriska arkiv

3. Miljömål

Nacka kommun har satt upp olika miljömål:

<http://miljobarometern.nacka.se/>

Hur kan du själv bidra till att nå miljömålen? Förslag och inspiration hittar du här: <https://www.nacka.se/boende-miljo/miljo-klimat-och-hallbarhet/steg-mot-ett-hallbart-nacka/bidra-sjalv-mal-for-mal/>

4. Konst ute i Nacka

Besök ett av alla de offentliga konstverk som finns utomhus i Nacka. En lista hittar ni här: <https://www.nacka.se/uppleva--gora/kultur-och-museer/konst2/offentlig-konst-i-nacka/>

Rita av konstverket och beskriv det.

Foto: Karl-Otto Österholm

5. Befolkningstillväxt

Gör ett diagram på hur Nackas befolkningstillväxt har sett ut från vikingatiden fram till idag.

Statistik och information om befolkningen i Nacka finns på webben:

<https://www.nacka.se/kommun--politik/ekonomi-och-statistik/statistik/>

6. Intensiva frågor kring en bild

Bilden visar en vinterdag och är målad av Thelma Aulio Paananen.

Titta noga på målningen och svara på frågorna:

- Hur många personer finns det på bilden?
- Vad tror du att man använder de gråa kannorna som syns till höger i bild till?
- Vad kallas det som damen i den bruna kappan åker på?
- Vad tror du att damen som går först ska göra?
- Vad har solen för färg?
- Vad är det för årstid?

Källhänvisningar:

Lindström, Jonathan (2014). Lilla Nackaboken. Nacka: Nacka kulturnämnd.

Lindström, Jonathan & Hjort, Sofi (1998), Forntiden runt hörnet. Stockholm, Stockholms länsmuseum.

Lindström, Jonathan & Wahlbom Elisabeth (2006). Vasatiden. Malmö: Bonnier Utbildning AB.

Lindström, Jonathan & Wahlbom Elisabeth (2010). 1700-talet och fram till vår tid. Malmö: Bonnier Utbildning AB.

Lindström, Jonathan & Wahlbom Elisabeth (2005). Vikingatiden. Malmö: Bonnier Utbildning AB.

Lindström, Jonathan & Wahlbom Elisabeth (2006). Medeltiden. Malmö: Bonnier Utbildning AB.

Lindström, Jonathan & Wahlbom Elisabeth (2008). Stormaktstiden. Malmö: Bonnier Utbildning AB.

Facit

Kapitel 1

Korsord:

1. OK
2. Magma
3. Kruka
4. Kvarts
5. Morän
6. Älta
7. Sickla
8. Nacka
9. Kutar

2 b) Badklippor ligger ofta i norrläge eftersom när isen växte fram så växte den från norr mot söder vilket gjorde att berget formades så.

Kapitel 2

Korsord:

1. Saffran
2. Birgitta
3. Tegel
4. Duvnäs
5. Danviken
6. Tre
7. Nacka
8. Conrad
9. Orminge
10. Vin
11. Ugn
12. Rör

4) Exempel på asagudar: Oden, Tor, Frej, Freja.

5) Exempel på fler väsen: Näcken, skogsrå, lyktgubbe

Kapitel 3

Korsord:

1. Kvarnhjul
2. Hospital
3. Luktade
4. Höns
5. Ko
6. Illa
7. Gustav
8. Kyle
9. Nacka
10. Krut

Fortsättning Kapitel 3

2a) Genom vattenhjul som de som användes i Nacka ström utvinns rörelseenergi eller mekanisk energi.

2b) Energin förs över fysiskt genom kugghjul, drivremmar eller liknande och kan exempelvis användas för att vrida runt en kvarnsten för att mala spannmål.

2c) Ur moderna vatten-/vindkraftverk utvinns vanligtvis elektricitet. Vattenhjulet i ett vattenkraftverk eller vingarna på ett vindkraftverk är kopplade till en generator som levererar elektricitet. I moderna kraftverk används ofta ordet turbin som namn istället för vattenhjul eller vindsnurra.

2d) Elektricitet är jämfört med rörelseenergi eller mekanisk energi väldigt lätt och billig att flytta eller överföra från en plats till en annan plats, även långt borta. Den el som finns kvar när den flyttats är dessutom en väldigt stor del av den som utvinns ur kraftverket från början, energiförlusten är låg.

Exempel: För länge sedan fanns faktiskt vattenpumpar för att pumpa ut vatten ur gruvor som drevs av ett vattenhjul. Pumparna drevs genom långa ”armar” men då förvann väldigt mycket av kraften på vägen så det var inget effektivt sätt att flytta energin från vattenhjulet till pumpen. Energiförlusten var väldigt hög. Idag har vi eldrivna pumpar i gruvor som drivs med el från vilket elkraftverk som helst och det kan ligga långt borta från själva gruvan.

2e) De som bor i lägenhet får vanligtvis sitt varmvatten från ett värmeverk som ger värme och varmvatten till många hus men även till skolor och arbetsplatser. Värmeverket alstrar oftast värme genom att elda med något och värma vattnet i en stor tank som sen är kopplad till rör som går ut till alla hus och byggnader.

De som bor i hus eller villa kan också få sitt varmvatten från ett värmeverk, det är extra vanligt i städer eller inne i samhällen. Ute på landsbygden är det vanligare att varje hus producerar sitt eget varmvatten. Det kan ske i en värmepanna som eldas med ved, pellets eller olja. En värmepanna är som ett litet värmeverk för bara ett hus. Det finns också de som får sitt varmvatten från en varmvattenberedare, det är en vattentank som drivs med el för att värma vatten, ungefär som en jättestor vattenkokare.

De senaste ungefär 20 åren har det också blivit vanligt att få sitt varmvatten från bergvärme eller markvärme. Det är ett sätt att värma vatten genom att använda skillnaden i temperatur, men det är ganska svårt att förklara.

2f) Värmeverk kan elda med så kallade förnyelsebara bränslen som är gjorda på saker som halm, träflis eller annat biologiskt material. Biogas är också ett förnyelsebart bränsle. Värmeverk kan också elda med fossila bränslen som kol, olja, torv eller naturgas.

2g) Elektricitet.

2h) De är tysta och lätta, de kan monteras på tak som inte används till annat eller på exempelvis en båt, de släpper inte ut några avgaser, de är enkla att sätta upp och kan monteras utan särskild kunskap i alla delar av världen där solen skiner.

2i) Solceller ger ingen el på natten eller om det är väldigt mulet. De innehåller ofta metaller som bara finns på vissa platser på jorden där produktionen ofta inverkar skadligt på naturen samt att de anställda inom denna arbetar under oskäliga arbetsvillkor.

2j) *Exempel:* När saker gnids mot varann, det kallas friktion. (Exempelvis bromsen på en cykel eller bil). När mobilen eller datorn laddar. Motorer i en bil blir jättevarma och släpper ut varma avgaser. De flesta elektriska prylar och apparater vi har hemma och överallt i samhället ger faktiskt ifrån sig värme. Visste du att ett kylskåp eller en frys ger ifrån sig minst lika mycket värme utanför skåpet som kyla inne i skåpet.

6a) Översättning av Gustav Vasas brev:

Mechtig - mäktig (väldig)

Stanck - stank

Spettall - hospital (sjukhus)

Slotttid - slottet

Stadhen - staden

5c) Fingerborgsblomma har använts som hjärtmedicin. Mjöldryga kunde användas för att få igång värkarbetet vid förlossningar. Daggkåpan har använts för att få sår att läka och för att stärka slapp hud. Lavendel användes mot huvudvärk och dålig lukt. Johannesört användes som lugnande medel.

Kapitel 4

Korsord

1. Hans
2. Isbill
3. Lännersta
4. Sommar
5. Musköt
6. Anna
7. Sams
8. Svindersvik
9. Vindruvor
10. Grill
11. Dräng
12. Dragon

5) Dödsstraffet avskaffades i Sverige 1921. Ett exempel på land där det fortfarande är tillåtet med dödsstraff är USA. De hade troligtvis dömts till fängelse. I Sverige är det domstolen som dömer ut straffet.

Kapitel 5

Korsord

1. Konventikelplakatet
2. Kattun
3. Thunberg
4. Björknäs
5. Glas
6. Sickla
7. Butelj
8. Bellman
9. Böner
10. Lönnkrog
11. Kritpipa
12. Kung
13. Arg

1a) 1: Rätten att få sprida information fritt. Rätt att publicera texter. 2: Skada eller skrämman en person för att exempelvis få den att berätta något. 3: Olagligt maktövertagande av en stat. 4: En som ensam bestämmer. 5: Lämna eller avsäga sig en tron. 6: Rätten att utöva sin egen religion.

1c) Gustav III gjorde en **statskupp** och avsatte **rådet**. Han gjorde sig **enväldig**, han bestämde nu allt. Gustav III gjorde några bra saker som finns kvar än idag. Han förbjöd **tortyr** vid förhör, tog bort **dödsstraffet** för vissa saker och gav folket större frihet att välja själva när det gällde **religion**. Efter några år tyckte många att Gustav III inte styrde Sverige bra och han fick fiender. Flera **adelsmän** tyckte att han styrde **jättedåligt**. Därför ville de få **bort** kungen. De ville att rådet och **adeln** skulle styra Sverige igen.

3) En gammal tidning

- a) 1831 den 21 april
- b) Stockholm
- c) 10 Riksdaler
- d) I Linströms bod.
- e) Den efterlyste stortjuven Österberg
- f) Sjömannen Joh. M. Molinsky
- g) 1 riksdaler och 8 skilling per kanna.

4) **Emigration och immigration**

- a) Svenskar i USA år 1890? 776 000 st.
- b) Hur stor var befolkningen i hela USA? 63 miljoner
- c) Var bodde det flest svenskar? Mellanstaterna
- d) Var bodde minst antal svenskar? Södern
- e) Räkna ut andelen svenskar i procent för de fyra olika områdena. Använd miniräknare! Ta antalet svenskar med total befolkning, gånger 100.
Avrunda till två decimaler.
Nordöstra staterna: 0,73 %
Mellanstaterna: 2,5 %
Södern: 0,07 %
Västern: 2,39 %
- f) Områden har störst andel svenskar?
Mellanstaterna och Västern
- g) Varför flyttade så många svenskar till USA?
Fattigdom

Kapitel 6

Korsord

1. Folkskolan
2. Jenny
3. Kolera
4. Örfil
5. Näktergal
6. Is
7. Rotting
8. Gast
9. Salongspalmen

1b) Ruda: karpfisk, Vattenterrin: vattenskål,
Våda: utan avsikt, Bebåda: förutsäga, Kalescher: vagn
med sufflett, Primo: först, Prål: grannlåt.

2) Sopran är det högsta röstläget för kvinnor. Lägsta
för kvinnor är alt. För män heter den högsta stämman
tenor och den lägsta bas. Jenny hyrde Lilla Nyckel-
viken med sin familj 1865. Det sägs att hon klev upp
på en liten träplattform i en stor ask vid stranden och
sjöng för förbipasserande båtar.

Kapitel 7

Korsord

1. Potatis
2. Konstgödsel
3. Plommonstop
4. Pinnjohan
5. Saltsjöbaden
6. Rallare
7. Knut
8. Grisar
9. Kaffe
10. Järnväg
11. Neglinge

Kapitel 8

Korsord

1. Hungersnöd
2. Löss
3. Skurubron
4. Kung
5. Strejk
6. Gottfrid
7. Såpa
8. Potatis
9. Finnboda
10. Kilo
11. Stalin
12. Bio

2) Kvinnor fick rösträtt 1921 i Sverige.

Kapitel 9

Korsord

1. Motordelar
2. Rolle
3. Stoltz
4. Tandläkarborr
5. Hårvårdsföretag
6. Världen
7. Sprängsten
8. Rytters
9. Nacka
10. Rolig

6) Sju personer finns på bilden. Kannorna användes
till mjölk. Damen åker på en spark. Solen är röd.
Det är vinter.